

IMPLEMENTERING OG ACCEPT AF TELEMEDICIN I SUNDHEDSSEKTOREN

**Kan "psykologisk ejerskab" bidrage til implementering og accept
af telemedicin inden for det sundhedsfaglige område?**

IMPLEMENTATION AND ACCEPT OF TELEMEDICINE IN PUBLIC HEALTH SERVICES

**Can "psychological ownership" contribute to implementation
and accept of telemedicine in public health services?**

**Kandidatspeciale Anvendt Filosofi
Master's thesis in Applied Philosophy
Aalborg Universitet • August 2019
Ulla Yde**

**STANDARDFORSIDE
TIL
EKSAMENSOPGAVER**

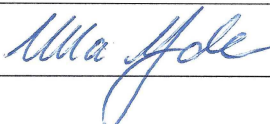
Fortrolig

☐

Ikke fortrolig

☒

Prøvens form (sæt kryds)	Projekt	Synopsis	Artikel	Speciale X	Skriftlig opgave
-----------------------------	---------	----------	---------	---------------	------------------

Uddannelsens navn	Anvendt filosofi	
Semester	10	
Prøvens navn/modul (i studieordningen)	Organisations- og dialogfilosofi	
Gruppenummer	Studienummer	Underskrift
Navn Ulla Yde	20134781	
Navn		
Navn		
Navn		
Navn		
Navn		
Afleveringsdato	05.08.2019	
Projekttitel/Synopsis titel/Speciale-titel/ opgave nummer	Implementering og accept af telemedicin i sundhedssektoren. Kan psykologisk ejerskab bidrage til implementering og accept af telemedicin inden for det sundhedsfaglige område?	
I henhold til studieordningen må opgaven i alt maks. fylde antal tegn	192.000	
Den afleverede opgave fylder (antal tegn med mellemrum i den afleverede opgave) (indholdsfortegnelse, litteraturliste og bilag medregnes ikke)	160.586	
Vejleder (projekt/synopsis/speciale)	Antje Gimmler	

Jeg/vi bekræfter hermed, at dette er mit/vores originale arbejde, og at jeg/vi alene er ansvarlige for indholdet. Alle anvendte referencer er tydeligt anført. Jeg/vi er informeret om, at plagiering ikke er lovligt og medfører sanktioner. Regler om disciplinære foranstaltninger over for studerende ved Aalborg Universitet (plagiatregler): <http://www.plagiat.aau.dk/regler/>

Indhold

1	Indledning.....	5
2	Problemformulering og afgrænsning	6
3	Disposition.....	6
4	Metode.....	8
4.1	Indledning til Gadammers forståelseshorisont	8
4.2	Hermeneutik	8
4.3	Fænomenologi	9
5	Anvendelse af telemedicin nu og i fremtiden – hvorfor?	10
5.1	Hvorfor er telemedicin vigtig i fremtiden	10
5.2	Hvilke betingelser afhænger fremtidig telemedicin af?	11
6	Filosofiske perspektiver på ”Psykologisk ejerskab”	15
6.1	”Psykologisk ejerskab” som filosofisk emne	15
6.2	John Locke om ejendom	16
6.2.1	Introduktion til Locke	16
6.2.2	Locke om ejerskab	16
6.3	William James’ perspektiv på ejerskab.....	19
6.3.1	Introduktion til James	19
6.3.2	James og ejendom.....	20
6.3.3	Det materielle selv	20
6.3.4	Det åndelige selv	21
6.4	Hjemlighed	22
6.4.1	Introduktion til Heidegger’s hjemlighed.....	22
6.4.2	I-verden-væren	22
6.4.3	Hvad er et hjem (hjemlighed)?	23
6.5	Uhjemlighed	25
6.6	Anvendelse af fænomenet ”psykologisk ejerskab”	27
7	Menneskers interaktion med teknologi	28
7.1	Heidegger om teknologi.....	29
7.1.1	Indledning til Heidegger’s teknologi.....	29
7.1.2	Middel og mål	29
7.1.3	Menneskelig aktivitet.....	31

7.2	Menneske-teknologi interaktion	35
7.2.1	Introduktion til Ihde	35
7.2.2	Ihde´s fortolkning af Heidegger´s relationelle perspektiv	35
7.3	Kritisk teori om teknologi	37
7.3.1	Introduktion til Feenberg	37
7.3.2	Instrumentel teori.....	38
7.3.3	Substantiel teori.....	39
7.3.4	Kritisk teori og ændringer i civilisationen	39
7.4	Opsummering af teori og operationalisering.....	41
7.4.1	Operationalisering	43
8	”Viborgprojektet” Case	46
8.1	Indledning til casen.....	46
8.2	”Viborgprojektet”	46
9	Analyse.....	51
9.1	”Psykologisk ejerskabs” rolle ved implementering af telemedicin	51
9.2	Teknologi er ikke blot neutral	55
10	Fortolkning	59
10.1	”Psykologisk ejerskab” i forhold til specialet	59
10.2	Fortolkning af casen med teknologifilosofisk perspektiv	61
11	Diskussion	65
11.1	Anvendelse af telemedicin - ”Viborgprojekt” – teori.....	65
12	Konklusion.....	69
13	Perspektivering	72
14	Litteraturliste.....	74

Abstract

This master's thesis examines which philosophical reflections underlie "psychological ownership", and if philosophy can contribute to a theory of "psychological ownership". It further examines which impact an understanding of technological philosophy has on telemedicine, and how a philosophical perspective can contribute to an accept of implementing telemedicine in health care systems, through, an understanding of a technological philosophy.

Exceeding the theories examining the thesis, the definition of telemedicine according to WHO has been included, and OECD's perspective on the use of telemedicine now and in the future and why telemedicine is important. Some parts of interviews have also been included, in order to examine how the theories, correspond with perspectives in a Danish pilot project.

The methods used to examine the theories are Gadamer's hermeneutics, due to the understanding and interpretation of transcriptions and theories. Furthermore, Heidegger's existential-phenomenological thinking is considered, which naturally combines phenomenology and hermeneutics.

The theories and backgrounds explaining "psychological ownership" can be seen in the context of property helping to understand how people develop feelings of ownership. John Locke states, that property is based on natural rights coming from one's ownership achieved through one's labour, and to nature's common property when one's labour can utilize it. James states, that people get psychological attached to certain things or people, and thus feel about these things or people, as they feel about themselves.

Dwelling and unsettledness also have an impact on how people develop feelings of "psychological ownership". Martin Heidegger contributes to a philosophical understanding of this phenomenon in his theory on dwelling and unsettledness. He uses the term dwelling to explain, that a person is successfully pervaded in time and space, conducted with the perception of one being "within" or "belonging to" a certain place or group. Unsettledness can arise, if people are not familiar with certain places and areas, or if they are not contented with a situation or task.

In Heidegger's theory of the philosophy of technology, he claims, that the question concerning technology contains two elements, which are means to end and human activity. He claims, that technology is an anthropological-instrumental arrangement, and this perspective can be argued to blind him to the different contexts and multidimensionality's of technology. A further issue of Heidegger's perspectives on technology is, that they neither include a pragmatic-phenomenological perspective, nor do they include cultural, social, political and economic features.

The conclusive findings show, that the philosophical theories which are used, can contribute to a theory of "psychological ownership", when using theories of property, dwelling and unsettledness. They further show, that technological philosophy can contribute to a diverse understanding on telemedicine and thus influence the impact of implementing telemedicine, through a technologic philosophical understanding of telemedicine.

There seems to be an issue, which appears when pilot projects are initiated, and are carried out to some extent, but are not applied on a larger scale in health care services. There also seems to be two opposite parts involved in telemedicine, those who are for and those who are against. A study in these two opponents view on telemedicine and patients could reveal if it is possible to alter their views in order to promote their perspectives on telemedicine and patients in the future.

Key words: property, psychological ownership, technological philosophy, telemedicine, dwelling, unsettledness.

1 Indledning

Telemedicin er et område, som der i de seneste årtier har været stor fokus på, og der findes efterhånden en betragtelig mængde litteratur på området. Årsagen hertil er, at den teknologiske udvikling har medvirket til, at sundheds- og sygepleje delvist kan varetages over afstande ved hjælp af internetforbindelser, og dermed reducere tid, være mere præcis og reducere omkostninger. Dette har stor betydning i forhold til den øgede globale population af ældre, og den mindskede population af yngre til at varetage omsorgen for de ældre.

Men, hvordan får man hhv. teoretikere, politikere, medier, sundhedsfagligt personale og patienter/borgere samt deres pårørende til at tilpasse sig denne nye og teknologisk (kolde) omsorg i modsætning til de (varme hænder)? Jeanette Pols' anvender begreberne "kold teknologi og varme hænder" i hendes bog "Care at a Distance - On the Closeness of Technology". Kan koblinger mellem teorier og praksis, som endnu ikke er kortlagte, medføre usikkerhed for ovennævnte persongrupper i forhold til telemedicin?

Fænomenet "psykologisk ejerskab", betyder at personale føler medansvar og engagement, i dette speciale skal dette ses i forbindelse med anvendelse af digitale teknologier. "Psykologisk ejerskab" kan ud fra et organisations- og sundhedsfilosofisk perspektiv indgå i en undersøgelse af spændingsfeltet mellem implementering og accept af anvendelse af teknologi, og hvilken måde det kan anvendes på inden for den sundhedsfaglige sektor. Koblingen mellem psykologisk ejerskab og telemedicin undersøges her, hvor det "psykologisk ejerskab" som adskiller sig fra den juridiske tekniske definition af ejerskab¹, bliver udfoldet som en tilgang til at forstå, hvordan personale i sundhedssektoren arbejder med digitale teknologier.

Dette speciale ligger i forlængelse af mit forskningsprojekt om "Viborgprojektet set i lyset af psykologisk ejerskab", som jeg skrev på 9. semester på Center for IT og Ledelse (CIM), der hører under Institut for Statskundskab på Aalborg Universitet. Jeg har fået tilladelse

¹ "Legal ownership is recognized foremost by society, and hence the rights that come with ownership are specified and protected by the legal system. In contrast, psychological ownership is recognized foremost by the individual who holds this feeling. Consequently, it is the individual who manifests the felt rights associated with psychological ownership. Furthermore, psychological ownership can exist in the absence of legal ownership" (Pierce, Kostova and Dirks, 2003, p. 87).

til at benytte transskriptionerne fra deres forskning. Dette dog under forudsætning af, at forskergruppen modtager kandidatspecialet.

Ovennævnte danner grundlag for følgende problemformulering.

2 Problemformulering og afgrænsning

Formålet med specialet er at undersøge om der er sammenhæng mellem ”psykologisk ejerskab” og telemedicin, jeg vil her inddrage teknologifilosofien, for at undersøge om den kan bidrage til en klarlæggelse af anvendelse af telemedicin.

Fænomenet ”psykologisk ejerskab” er et godt redskab til at undersøge medarbejderes engagement og medansvar i organisatoriske kontekster. Det filosofiske perspektiv med fokus på teknologifilosofi bliver anvendt på begrebet ”psykologisk ejerskab”, og anvendes som forklaringsmodel for personalets accept og implementering af telemedicin, men jeg spørger:

Hvilke filosofiske overvejelser ligger der bag ”psykologisk ejerskab”, og kan filosofien bidrage til teoridannelse om dette emne? Der kan også spørges til hvilken indflydelse teknologifilosofien har i forhold til forståelse af telemedicin, og hvordan et filosofisk perspektiv kan bidrage til forståelse, accept og implementering af telemedicin?

Jeg har i specialet valgt at afgrænse mig fra et professions- eller praksisperspektiv, da hovedemnerne i undersøgelsen foretages ud fra det filosofiske perspektiv på ”psykologisk ejerskab” og en undersøgelse om, hvorledes teknologifilosofi kan anvendes i forhold til telemedicin. Da der medinddrages en case, vil der dog blive inddraget nogle praksisperspektiver, men formålet med specialet er, at vise om og hvorledes teorier og teoridannelse kan medvirke til filosofiske undersøgelser af ”psykologisk ejerskab”, og hvordan teknologifilosofi kan bidrage til forståelse af telemedicin.

3 Disposition

I specialets indledning, problemformulering og afgrænsning fokuserer jeg på, hvorvidt filosofiske undersøgelser kan bidrage til at forstå fænomenet ”psykologisk ejerskab” og hvorledes teknologifilosofi samt ”psykologisk ejerskab” kan indvirke på telemedicin. Derudover vil jeg undersøge hvorvidt det filosofiske perspektiv kan bidrage til en bedre

forståelse af telemedicinens anvendelse og problemer og desuden bidrage til udvikling af en filosofisk teori om ”psykologisk ejerskab”.

Koblingen mellem telemedicin, ”psykologisk ejerskab” og teknologifilosofi betragter de elementer i de tre tilgange, som der kan argumenteres for at være sammenhænge imellem.

I metodeafsnittet inddrager jeg Hans-Georg Gadamers filosofiske hermeneutik, da den er en ledetråd til at fortolke og forstå transskriptioner med. Hermeneutik, der er læren om tekstfortolkning, er en meningsfortolkning, og specificerer de meninger der er med en given tekst (Gadamer, 2010, p. 300; Kvale og Brinkmann, 2014, p. 80; Yde og Tang, 2016, p. 9). Derudover inddrager jeg fænomenologien, der er teorien om fænomenerne, sådan som de forekommer for individet, og ud fra dettes forståelse og indsigt (Heidegger, 2007, p. 87).

Kapitlet om anvendelse af telemedicin nu og i fremtiden fokuserer på hvorfor det jævnfør WHO og OECD er nødvendigt at koncentrere opmærksomhed og indsats mere målrettet på udbredelsen af telemedicin.

Teoriredegørelsen indeholder de forskellige elementer, der indgår i ”psykologisk ejerskab” og teknologifilosofien samt de forskellige teoretikere, der har bidraget til de filosofiske teorier, deres perspektiver og tilgange. I teoriredegørelsen om ”psykologisk ejerskab” har jeg valgt John Locke’s, William James’ og Martin Heidegger’s tilgange. I teoridelen, der redegør for teknologifilosofi, har jeg anvendt Martin Heidegger’s, Don Ihde’s og Andrew Feenberg’s filosofiske undersøgelser om teknologi.

Analysen tager udgangspunkt i de elementer, som jeg har fundet mest relevant ud fra et teknologifilosofisk perspektiv. Disse er guidede af begrebet ”psykologisk ejerskab” og ses i forhold til, hvorledes fagpersoner i casen viser sig at tage teknologien til sig. Disse betragtes hermeneutisk og fortolkes efterfølgende i forhold til de inddragede teorier.

Diskussionen afdækker henholdsvis hvorledes de filosofiske teorier, som jeg benytter til at argumentere for begreberne bag ”psykologisk ejerskab” og hvorledes teknologifilosofi kan vurderes i forhold til hinanden, samt hvilke resultater dette bidrager med. Derudover betragtes dette i forhold til case og telemedicin. Perspektivering belyser hvilke andre aspekter, som kan komme i fokus, dette i forhold til et videre arbejde med dette emne.

4 Metode

4.1 Indledning til Gadammers forståelseshorisont

Hans-Georg Gadamer udarbejder i sin bog ”Wahrheit und Methode – Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik” en filosofisk hermeneutik, som nytænker og udfordrer den klassiske hermeneutik². Et vigtigt element heri er forståelseshorisontens (*Zeitenabstand*) betydning for hermeneutikken (Gadamer, 2010, p. 296, Gadamer, 2009). I denne teori har sandhed større betydning end metode. Metode forstår Gadamer som „Verfahrensweise, die sachliche oder symbolische Zusammenhänge nach intersubjektiv kontrollierten Regeln, also nach dem Vorbild der mathematisch-naturwissenschaftlichen „Methode“ zu analysieren sucht“ (Gadamer, 2009). Hændelsesforløbet er den særlige måde, hvorved en kulturelt voksende overleverings-, traditions-, og normsammenhænge kan opretholdes eller gives videre på (ibid). Derfor er denne metode relevant her.

4.2 Hermeneutik

Hermeneutikken fortolker det meningsfulde og centrale i tekster, som mennesker forsøger at forstå meningen af, og hvor opmærksomheden fokuserer på de spørgsmål, som der stilles til en tekst. Hermeneutikken fokuserer på to centrale begreber, og disse er mening og fortolkning. Forståelse³ og fortolkning af tekster rummer nødvendigvis to øvrige elementer, idet der for det første foregår en cirkelformet bevægelse mellem forståelse af de enkelte dele og afsnit i en tekst. For det andet, er det nødvendigt at have en forståelse af teksten, som den fremstår i sin helhed (Gadamer, 2010, p. 296; Kvale og Brinkmann, 2014, p. 80, Yde og Tang, 2016, p. 9).

Gadamer argumenterer for, at den hermeneutiske cirkel ikke har en formel struktur, og ikke er hverken subjektiv eller objektiv, men at den i stedet beskriver forståelse som en vekselvirkning af bevægelser, der fortolker tolkerens⁴ overlevering af tekster eller budskaber. De kognitive forventninger som leder vor forståelse af tekster, er ikke en handling der foretages af subjektet, men er derimod forudbestemt af det fællesskab, som personen

² Genstanden for klassisk hermeneutik var religiøse, juridiske og litterære tekster (Kvale og Brinkmann, 2014, p. 80).

³ Forståelse er en proces og ikke et enkeltstående tilfælde, forståelse af ord og sætninger betyder ikke noget bestemt, men åbner for andre facetter og perspektiver (Gadamer, 2010).

⁴ person der fremlægger sin opfattelse eller analyse af noget, især en tekst, for andre

har med overleveringen (ibid, p. 298). Sagt på en anden måde, afhænger det af personens kognitive landskab (min fortolkning af teksten). I Føllesdal et al. kaldes dette fænomen for forudforståelse (Føllesdal et al., 1997, p. 90).

Gadamer argumenterer endvidere for, at den første af alle hermeneutiske betingelser, der må være tilstede, er forudforståelsen for det at gøre noget (Zu-tun-haben), der skal betragtes i præcist den kontekst, hvor den udspringer af. Det er præcist dette, der er den egentlige mening med tanken bag teksten, og dermed foregribelsen af fuldkommenheden i anvendelsen fra modtagerens side (Gadamer, 2010, p. 300).

Som beskrevet ovenfor sker menneskets forståelse ud fra en forudforståelse, som det har på baggrund af sin ontologiske eksistentialitet. Dette bevirker, at den her anvendte humanvidenskab vil skabe en dobbelt hermeneutisk bevægelse, da det interviewede personale, ser på teknologi og deres borgere ud fra deres faglige og personlige livsverden. Denne fortolkning tolkes derefter af de forskere (forskergruppen på CIM), der fortolker de fænomener, som plejepersonalet har udtalt i interviewene, og som fremgår af transskriptionerne (Giddens, 1986; Kvale og Brinkmann, 2014, p. 396; Yde og Tang, 2016, p. 10). Da jeg igen fortolker på såvel plejepersonalets og forskernes fortolkning, må der være tale om en tredobbelt hermeneutisk cirkel, som Giddens samt Kvale og Brinkmann beskriver den (Giddens, 1986; Kvale og Brinkmann, 2014, p. 396).

4.3 Fænomenologi

Gadamer er inspireret af Heidegger's eksistentialfilosofi, hvilket er årsagen til at jeg har valgt Heidegger's fænomenologisk tilgang, da han har udviklet den eksistentiel-fænomenologiske tænkning, og da han naturligt forener fænomenologien og hermeneutikken. Især i kapitel 6.4.2 viser denne naturlige forening sig i hans sammensatte begreb »i-verden-væren«, som refererer til et *enhedsligt* fænomen, om end han nedbryder det i tre delelementer. Disse tre delelementer kan dog ikke betragtes særskilt og uafhængigt af hinanden, da de altid danner det holistiske hele af fænomenet. Derudover skelner Heidegger mellem en rumlig og en eksistentiel tilgang til fænomener, hvor han fokuserer på den eksistentia-listiske form.

Fænomenet fremtræder jævnfør Heidegger's (1889-1976) hovedværk "Sein und Zeit" ikke som en genstand i sig selv (*Das Ding an sich*), men sådan som det enkelte individ

opfatter fænomenet. Fænomenologi er en filosofisk analyse af forskellige beskaffenheder, sådan som fænomenet viser sig for det enkelte individ. Menneskers opfattelse af fænomener betragtes ud fra den forudforståelse som mennesket har, for at se genstande, som de ser dem (Heidegger, 2007, p. 86).

Heidegger argumenterer for, at hvis mennesket ønsker en korrekt forståelse af en genstands beskaffenhed, så må det have interesse i at forstå den korrekte beskaffenhed af genstanden (ibid). Hvad der er en genstands beskaffenhed, er dog ikke entydigt, da den kan ses og forstås ud fra forskellige perspektiver, afhængigt af hvilke betragtninger man har på genstanden (ibid, p. 87).

5 Anvendelse af telemedicin nu og i fremtiden – hvorfor?

Telemedicin er defineret af WHO som:

“The delivery of health care services, where distance is a critical factor, by all health care professionals using information and communication technologies for the exchange of valid information for diagnosis, treatment and prevention of disease and injuries, research and evaluation, and for the continuing education of health care providers, all in the interests of advancing the health of individuals and their communities” (WHO, 2010).

Definitionen kan bidrage til et overbevisende og væsentligt alternativ til traditionel akut, kronisk og forebyggende behandling og pleje, samtidig med, at den kan forbedre kliniske resultater. I de industrialiserede lande vil telemedicin sandsynligvis flytte nogle sundhedsydelser fra hospitaler, lægepraksisser og klinikker og til borgerens eget hjem. Hvordan telemedicin anvendes og udvikles i fremtiden, vil dog afhænge af henholdsvis menneskelige faktorer, økonomi samt teknologi. Telemedicinens fremtid afhænger også af den menneskelige adfærd i forhold til teknologien (Heinzelmann et al, 2005).

5.1 Hvorfor er telemedicin vigtig i fremtiden

Der ses en tendens til længere levetid i befolkningen (OECD, 2017, p. 49), samtidigt med, at der er relativt færre ansatte læger, sygeplejersker og andre inden for sundhedssektoren til at løfte denne opgave (OECD, 2016, p. 37). Selv om levetiden globalt set forventes at

stige, er der en signifikant sygdomsbyrde og dødelighed, der stammer fra kroniske sygdomme så som hjertesygdomme, cancer og diabetes. Den øgede aldring af populationer forværrer mulighederne for behandling og pleje i fremtiden, hvis der ikke sker en adækvat ændring inden for behandlings- og plejesektoren (Heinzelmann et al, 2005; Yach et. al, 2004).

Der foreligger evidens for, at "high-quality and cost-effective health interventions" ikke anvendes effektivt nok på en såvel regional, national og global skala (Heinzelmann et al, 2005; OECD, 2004). Dette resulterer i overforbrug, underforbrug og misbrug af ressourcer, lange ventetider i forhold til speciallæger, signifikant variation i variation af praksis samt dårlig sammenhæng til de etablerede sundhedsstandarder (Heinzelmann et al, 2005). Jævnfør Michael E. Porters værdikædebegreb kan der fås mere af det samme for de samme penge/ressourcer. Der foreligger et stort potentiale for at forbedre sundhedsvæsenet over hele verden, hvis man inddrager informations- og kommunikationsteknologier (ICTs), for at udvide tilgangen til primær, sekundær og tertiær pleje⁵ (ibid).

5.2 Hvilke betingelser afhænger fremtidig telemedicin af?

Jævnfør Heinzelmann et al. afhænger fremtidens telemedicin af: 1) menneskelige faktorer, 2) økonomiske faktorer og 3) teknologi.

1) Menneskelige faktorer

Den teknologirelaterede adfærd er baseret på menneskers kultur, viden, holdning, overbevisning, praksisser og rutiner, der skiftevis og kontekstafhængigt påvirker ændringer på det individuelle, det organisatoriske og sociale niveau (Heinzelmann et al, 2005). Patienters adfærd og ændrede syn på teknologi vil medvirke til at guide udviklingen af telemedicin i fremtiden, da patienter med tiden vil lære at værdsætte fordelene ved den høje kvalitet som et højteknologisk sundhedsvæsen kan bidrage med (ibid).

⁵ Primærsektoren er den del af sundhedsvæsenet, der administreres uden for sygehusene, eksempelvis praktiserende læger, speciallæger, apotek, sundhedsplejersker mv.. Sekundærsektoren dækker den del af sundhedsvæsenet, der overtager eller viderefører behandlingen af borgeren med henvisning fra primærsektoren, eksempelvis sygehuse og privathospitaler. Den tertiær sektor er ifølge WHO's definition sundhedstjeneste i sundhedsvæsenet med høj specialiseret behandling for eksempel universitetssygehuse. I Danmark omfatter denne sektor også plejehjemmene (<http://gruppe4modul5.blogspot.com/p/primr-vs-sekundu-sektor.html>).

Tilgangen til sundhedsfagligt personale inden for sundhedssektoren⁶ i Danmark, deres syn på sygeplejefagligt arbejde og deres adfærd er også afgørende i forhold til anvendelse af teknologi. Anvendelse af telemedicin kan bidrage med værdier ved at ændre på omsorgsgeografien⁷, medicinsk ekspertise, multidisciplinære kompetente sundhedsfagligt personale og nye uddannelsesmuligheder (ibid).

Organisationer, der leverer sundhedsydelser, er også begyndt at skifte fra episodisk behandling og pleje til en mere kontinuerlig form (ibid, p. 385). Dette skal ses i lyset af den øgede behandling af kroniske sygdomme og forebyggelse. Den måde som sundhedsfaglige organisationer konkurrerer på, er begyndt at ændre sig fra et omkostningsbaseret perspektiv og til et perspektiv, der er baseret på præstation og kvalitet (Heinzelmann et al, 2005; Porter and Olmstead, 2004; Shaller et al., 2003). Generelt ses der en tendens til støtte af et teknologibaseret sundhedsområde inden for forskellige grupper, som eksempelvis udbydere af sundhedsydelser, betalere af sundhedsydelser i såvel offentligt som privat regi, ansatte og patientorganisationer (Heinzelmann et al., 2005).

Samfundsmæssigt ses der i de industrialiserede lande en tendens til, at der sker en samfundsmæssig transformation i forhold til levering af sundhedsydelser. Det faglige personale inden for sundhedssektoren, der indbefatter såvel læger, sygeplejersker og andre fagligt relaterede personalegrupper bevæger sig mere og mere fra at være medicinske og sygeplejefaglige autoriteter og til at blive facilitatorer. De guider mere patienter og forbrugere af sundhedsydelser ved hjælp af en øget mængde medicinsk og sundhedsrelateret information (ibid).

2) Økonomiske faktorer

De fleste sundhedssystemer i verden er støttet via offentlige midler, men der er også mange som er afhængige af den private sektor. I Danmark findes der også både et offentligt og et privat sundhedsvæsen. Omkostningerne til sundhedssektoren stiger generelt i de

⁶ Der er en del uddannet sundhedsfagligt personale, som arbejder uden for sundhedssektoren (Sørensen og Wang, 2018).

⁷ Henriette Langstrups formulering og omskrivning af Madeleine Akrichs ”geography of responsibility” (Akrich, 1992/1997; Huniche og Olesen, 2014) Begrebet anvendes i et senere kapitel.

forskellige lande, og disse stigninger øges i takt med at mennesker bliver ældre. Personalemangel og faldende tredjepartsbetalere som eksempelvis private forsikringer eller Sygeforsikringen Danmark i Danmark er interesserede i udvikling af teknologibaseret sundhedsvæsen i den industrialiserede del af verden. Der er især stor interesse herfor inden for hjemmepleje og egenomsorg⁸ (Heinzelmann et al. 2005).

Uagtet hvor kilden til finansiering af sundhedsvæsenet kommer fra, er der udfordringer med godtgørelse for udvikling og implementering af telemedicin. Den offentlige finansiering har allerede bidraget væsentligt til udnyttelse af telemedicin i stor skala inden for sundhedsvæsenet i flere industrialiserede lande inklusive Canada, Australien, New Zealand og Storbritannien. Derudover er der netværk på tværs af forskellige stater i USA, som også har bidraget til finansiering af udvikling og implementering af telemedicin (ibid).

Der ses en vækst inden for markedet af patientcentrerede forbrugere inden for sundhedsvæsenet, der er uafhængige af den professionelle sundhedssektor. Dette har medført, at der kan købes sundhedsydelser ved ”disken”, online diagnose tests, måleudstyr og medicin. Telemedicin kan derfor også finde en niche inden for dette område.

Det må antages, at telemedicin vil forblive at skulle delfinansieres af offentlige midler, og derfor vil forblive at have udfordring med økonomisk bæredygtighed. Selv telemedicin som kræver lave omkostninger vil skulle delfinansieres gennem private midler (ibid).

3) Teknologi

Det må antages, at udviklingen af mobil kommunikation, sensorer og nanoteknologi vil medvirke til at ændre på levering af sundhedsydelser i fremtiden. I takt med at mobile kommunikationsapparater bliver mindre, billigere og kraftigere vil de være nemmere at betjene. Derudover vil designet også blive udviklet til at være mere og mere brugervenligt. I takt med at kommunikationsinfrastrukturen øges vil servicen kunne leveres alle steder. I de sidste mange år er udbredelsen af bredbåndsnet øget, hvilket også medvirker til den forbedrede kommunikationsinfrastruktur. Der ses dog stadig store forskelle i kommunikationsteknologi mellem udviklingslande og industrialiserede lande som OECD (ibid). Se figur 1 nedenfor.

⁸ For eksempel blodsuktermålinger, blodtryksmålinger, indtagelse af medicin osv.

Figure 1 The growth of Internet users over time. Source: OECD et al., 2013 after ITU.⁹

Grafen viser udviklingen af internetbrugere over tidsperioden 2001 – 2011. Dette giver samtidig en indikation af mulighederne for anvendelse af telemedicin.

4) Fremtidig anvendelse af telemedicin

Generelt ses der en tendens til at levering af sundhedsydelser i den industrialiserede del af verden vil fortsætte med at flytte ind i patienters hjem, og derudover følge dem overalt, hvor end de måtte befinde sig. Dette kan være på arbejde eller på ferier, da mobil kommunikation er allestedsværende. Mobiltelefoner er ikke længere et apparat til mundtlig kommunikation, men er også ændret til en tilgang til multimedia teknologi, som indeholder multifunktioner inklusiv sundhedsrelaterede services (ibid). Herunder kan nævnes iPhone og iPad hvor der allerede findes en række apps til støtte for patienter, og i dialogen med patienter forefindes der endvidere tilbehør til disse apparater¹⁰.

Ovenfor har jeg kort beskrevet hvad telemedicin er defineret som jævnfør WHO, hvordan den anvendes, og hvordan fremtidig anvendelse antages at forme sig. Jeg har ligeledes

⁹ Capturing Digital Dividends and Closing Digital Divides.

Piotr Stryszowski and Taylor Reynolds, OECD Directorate for Science, Technology and Industry, and Dorothee Georg, PCD Unit, Office of the Secretary-General.

¹⁰ <https://www.apple.com/dk/search/sundhed?src=globalnav>.

kort redegjort for de menneskelige, økonomiske og teknologiske faktorer, som fremtidig telemedicin er afhængige af, for at øge udbredelsen heraf. I det følgende vil jeg fokusere på, hvorfor ”psykologisk ejerskab” er et emne, hvor jeg har valgt at beskrive John Locke og William James’ respektive definitioner af ”ejendom”. Begge anvender ikke begrebet ejerskab, men begrebet ejendom. Den sidste filosofi som jeg arbejder med i kapitel 6, er Heidegger’s bidrag til psykologisk ejerskab.

Ovenfor har jeg redegjort for, hvorledes WHO definerer telemedicin, og hvordan både WHO og OECD beskriver og argumenterer for telemedicinens anvendelse nu og i fremtiden. Jeg har endvidere fremhævet nogle af de væsentlige faktorer, som de lægger til grund for anvendelse af telemedicin i fremtiden, og hvilke betingelser som de lægger til grund for fremtidig anvendelse af telemedicin.

6 Filosofiske perspektiver på ”Psykologisk ejerskab”

6.1 ”Psykologisk ejerskab” som filosofisk emne

I dette kapitel vil jeg redegøre for hvordan og i hvilket omfang ”psykologisk ejerskab” er et emne i en filosofisk kontekst, hvordan begrebet, som har sin oprindelse i organisations-teorien (Pierce & Jussila, 2011, p. 2), kan forstås ud fra et filosofisk perspektiv. Dette er mit bidrag til en filosofisk teoridannelse af fænomenet ”psykologisk ejerskab”.

Der eksisterer en veletableret og mangfoldig litteratur som fokuserer på det psykologiske aspekt af besiddelse og ejendom ud fra et såvel materielt som et immaterielt perspektiv, derudover ses en nær tilknytning mellem ”mig” og ”mit” (Pierce, Kostova & Dirks, 2001, 2003; Pierce and Jussila, 2011; Pierce & Peck, 2018, Yde, 2018b). Inden for filosofien har blandt andet John Locke og William James beskrevet hvordan mennesker og ejendom (ejerskab), subjekt og objekt er knyttet sammen. Mennesker betragter deres ejendele som en del af dem selv, hvilket er en nøgle til forståelse af hvad det at ”eje” noget eller at føle ejerskab over for noget betyder for mennesket, hvad enten mennesket er sig bevist herom eller ej (Belk, 1988; Tuan, 2019).

De faktorer som skal være til stede, for at et individ kan udvikle følelse af ejerskab, kan ses som værende forudbestemt af faktorer, der er påvirkede af specielle egenskaber ved de mål¹¹, som individet føler ejerskab overfor:

- Målets potentiale for at tilfredsstille de motiver, der ligger til grund for psykologisk ejerskab.
- Målets egenskaber til at facilitere eller hæmme routes¹² hvorigennem følelse for ejerskab opstår.

Som minimum skal målet være synligt og *attraktivt* for individet, erfares som interessant og tiltrække sig individets opmærksomhed (Pierce og Jussila, 2011, p. 68). Hvis dette ikke gør sig gældende, er det tvivlsomt, om individet vil beskæftige sig tilstrækkeligt med målet, til at dette opleves som en del af det udstrakte selv. Målet skal desuden være manipulerbart, således, at individet føler, at det har kontrol, da dette aktiverer behov for stimulation (ibid). Dette bevirker, at der sker en sammensmeltning mellem individ og objekt, hvilket opleves som en tilknytning til objektet (Pierce, Kostova og Dirks, 2001, p. 301; 2003, p. 92; Yde, 2018b, p. 15).

John Locke har beskrevet dette emne i ”Anden afhandling om styreformen” 1689, kapitel 5, som jeg vil undersøge i næste kapitel.

6.2 John Locke om ejendom

6.2.1 Introduktion til Locke

John Locke har bidraget til den politiske filosofi med bogen ”The second treaty of government”. Han argumenterer i den anden afhandling for ejendomsfænomenet, og hvornår og hvordan det fælles som er givet af Gud overgår til at være en persons ejendom ved fornuftens lov.

6.2.2 Locke om ejerskab

Locke forholder sig til princippet omkring ejerskab, hvor han bestræber sig på at vise, hvordan mennesker kan have ejendom på flere forskellige måder, og hvorledes det fælles,

¹¹ Mål kan være af såvel materiel som immateriel karakter.

¹² Veje som fører til følelse af psykologisk ejerskab.

som Gud gav mennesker kan blive til den enkeltes ejendom. Locke definerer dette meget præcist:

”Selv om jorden og alle lavere skabninger er fælles for alle mennesker, så har hvert menneske dog en ejendom i sin egen person. Ingen undtagen han selv har nogen ret til denne. Hans krops arbejde og hans hænders værk er, har vi lov til at sige, i egentlig forstand hans. Hvad han således fjerner fra den tilstand, som naturen har forsynet det med og overladt det i, har han tilført sit arbejde og tilføjet noget, som er hans eget, hvorved han gør det til sin ejendom” (Locke, 1996, p. 46).

Locke giver et eksempel på opsamling af ager eller æbler fra den fælles natur, og stiller spørgsmålet om, hvornår disse er blevet til ejendom. Han konkluderer, at det er det enkelte individs arbejde, som sætter skellet mellem hvornår noget bliver en ejendom, og hvornår det er noget fælles. Som det fremgår af citatet, er det individets krops arbejde og hans hænders værk, som sætter skellet for, hvornår noget kan betragtes som ejendom. Dette er kendetegnet *”Ved denne fornuftens lov”* (ibid, p. 47). Locke skelner dermed mellem hvornår noget skal ses som noget fælles, og til hvornår noget bliver til en persons ejendom.

Kan enhver med denne naturens lov lægge beslag på så meget af naturen som han ønsker? Dertil svarer Locke nej. Naturens lov, der som beskrevet giver ejendom, begrænser jævnfør fornuftens lov også denne ejendom, til at omfatte så meget, som individet er i stand til at gøre brug af inden det fordærves. Han henviser til, at intet er skabt af Gud, for at mennesket skal fordærve eller ødelægge det, og hvis alle individer forholder sig hertil, vil splid og ufred kunne undgås (ibid, p. 48).

Locke henviser til, at hovedgrundlaget for ejendom ikke er jordens frugter eller dyr, der lever af jorden, men at det er jorden i sig selv og dyrkelsen heraf, som skal ses i form af ejendom. Den jord, som mennesket indhegner, opdyrker, forbedrer ved bearbejdning, tilsår og høster afgrøderne fra og kan forbruge udbyttet af, er at betragte som hans ejendom, og er dermed adskilt fra det fælles. Det arbejde som blev lagt i udnyttelse af jorden til livets fremme, er menneskets eget (ibid). Verden blev endvidere givet af Gud til brug for den flittige og fornuftige (*”og arbejdet skulle være hans retmæssige adkomst til den”*), men ikke til hvad der må behage dovne og stridslystne individer (ibid, p. 49). Dette

beskriver naturens lov, som den så ud i eksempelvis USA, på det pågældende tidspunkt, hvor der var penge involveret, men hvor megen handel foregik ved barter¹³.

Derudover henviser han til de vilkår som gør sig gældende i de lande, som er regeret af et styre, og hvor befolkningen bor tættere sammen i byer, hvor der drives handel og hvor penge har større indflydelse. Han beskriver hvorledes noget jord er fælles (veje, parker, strande, skove mv.), der er fælles og ikke privatiserede, og hvorledes der er jord, som er ejet af enten private eller offentlige institutioner (ibid). I dag findes der ikke jord, som ikke tilhører en institution, da samtlige landes regeringer gør krav på den jord, som ligger inden for landets grænser. Der er i denne kontekst dog noget jord, som kan benyttes offentligt, og noget som er privat. Disse former for ejendom viser, at der kan skelnes og ses sammenfald mellem juridisk teknisk definition af ejendom og følelse af ejendom.

Locke beskriver, at ingen kan indhegne eller tilegne sig noget i England, uden forudgående fælles samtykke, da der efter overenskomst er udlagt fælles jord ved landets lov, som ikke må brydes. *"Og selv om den måtte være fælles for nogle mennesker, er den det ikke for hele menneskeheden, men er fælles ejendom i dét land eller dét sogn"* (ibid, p. 49). Her skelner han mellem både forskellige landes love og forskellige sognes love, hvor sidstnævnte ikke mere gør sig gældende, men han skelner mellem såvel forskellige landes juridiske tekniske love, og dette i forhold til menneskers *følelse* af ejendom. Denne skelnen blev kort defineret i indledningen (eget ræsonnement).

Der er jævnfør Locke en begrænsning i forhold til omfanget af det enkelte individs ejendom, der er begrænset ved dets arbejde, idet intet menneske kan gøre indgreb på et andet menneskes ejendom ved sit blotte arbejde. Intet menneske kan derved gøre indgreb på andre menneskers ret og ejendom, eller skaffe sig ret hertil ved at tilsidesætte andres eller naboens ejendom. Dette begrænser det enkelte individs besiddelse, til en meget begrænset del af den samlede mængde af det som er muligt at tilegne sig (ibid, p. 50). Han redegør endvidere for, *"at den som tilegner sig jord gennem sit arbejde, ikke forringer, men forøger menneskehedens fællesforråd"* (ibid, p. 51).

¹³ Byttehandel som blev anvendt til udveksling af varer og ydelser inden den monetære betalingsform blev indført.

Hvis man følger nogle livsfornødenheder gennem deres forløb, ses det hvorledes værdien heraf øges gennem menneskets flid. Locke giver eksempel på, hvorledes brød, vin og klæder samt andre dagligdags fornødenheder ikke kommer af naturen selv, men først bliver til, hvad de er blevet til, når de har været igennem en proces, der er skabt af menneskets arbejde og flid (ibid, p. 54). Locke beskriver meget præcist, *"Det ville blive til en forunderlig liste over alt det, som vor flid føjer til og anvender ved ethvert stykke brød før vi kan nyde det"* (ibid, p. 55). Det samme gør sig gældende i dag! For at holde dette enkelt sammenligner jeg Locke's eksempel med brød, vin og klæder af naturstoffer som eksempelvis bomuld eller uld. Hvis man på gågaden i en given by i et givet land i storbyer spørger tilfældige mennesker om processen "fra jord til bord"¹⁴, eller hvilke processer et klædningsstykke har gennemgået før det er, hvad man ser det som. Hvor mange ville kunne svare korrekt herpå? Den finurlige liste over flid som Locke beskriver, har ikke ændret sig over tid, og det vil den heller ikke fremadrettet.

Ved opfindelsen af den monetære betalingsform, *"som en varig ting, som menneskene kunne beholde uden at fordærve, og som mennesker ved gensidigt samtykke kunne bytte til virkelig nyttige, men forgængelige midler til livets opretholdelse"* (ibid, p. 57). Den monetære betalingsform giver mennesket mulighed for at beholde og øge deres ejendom. Dette er dog stadig betinget af det enkelte individs flid, for at kunne opnå en given velstand, (ibid).

Ovenfor har jeg beskrevet hvordan Locke definerer fænomenet ejendom (ejerskab), og i det følgende vil jeg undersøge hvorledes James, ser på ejerskab.

6.3 William James' perspektiv på ejerskab

6.3.1 Introduktion til James

William James' har i hans indflydelsesrige værk "The Principles of Psychology", argumenteret for, hvorledes det psykologiske aspekt af besiddelse og ejendom kan betragtes. Han argumenterer for, hvorledes mennesker og ting knyttes sammen på forskellig vis, og han beskriver hvorledes henholdsvis det materielle og det åndelige selv betragtes i forhold til ejendomsforholdet *mig* og *mit*.

¹⁴ Beskriver de processer, som produkter gennemgår fra de sås/høstes til de fremstår færdige i butikker som de produkter kunderne kender (Fra jord til bord, AU).

6.3.2 James og ejendom

Præmissen for, at individet ser deres ejendom og besiddelse som en del af sig selv, er som det fremgik af sidste kapitel ikke ny. William James definerer hvorledes det empiriske selv hos hver og én er alt det, som mennesket er fristet til at kalde *mig*. Det er dog svært at trække en klar linje mellem hvad mennesket kalder *mig* og hvad det kalder *mit*. Mennesker føler og handler i forhold til bestemte ting, som de føler i forhold til dem selv. Dette gælder i forhold til berømmelse, børn og deres hænders arbejde, der er lige så vigtige for individet som hans egen krop, og som skaber de samme følelser og repressalier, hvis de bliver angrebet. Han stiller endvidere spørgsmålet i forhold til den menneskelige krop: er den individets eller er den ganske enkelt os? (James, 1890, p. 291).

I ”The Principles of Psychology Vol. 1” i 1890 definerede han forholdet mellem mennesket og ejendom således:

“a man’s Self is the sum total of all that he CAN call his, not only his body and his psychic powers, but his clothes and his house, his wife and children, his ancestors and friends, his reputation and works, his lands, and yacht and bank-account. All these things give him the same emotions. If they wax and prosper, he feels triumphant; if they dwindle and die away, he feels cast down, -not necessarily in the same degree for each thing, but in much the same way for all” (ibid, pp. 291-292).

Hvis ejendomme er de ting, som mennesket kan kalde sit, definerer James, at mennesket er summen af sine ejendomme (Belk, 1988, p. 139). Han inddeler selvet i flere bestanddele, hvor jeg her medtager det materielle og det åndelige selv, da disse dele af selvet hører til den filosofiske dualisme – sjæl/legeme problematikken:

6.3.3 Det materielle selv

Kroppen har den største betydning i forhold til *det materielle selv*, derefter kommer tøjet, da mennesket identificerer sig i forhold til hans påklædning. Det gamle ordsprog om ”at mennesket er sammensat af tre dele – sjæl, legeme og tøj” – er andet og mere end blot en joke (ibid p. 292). Derefter ses den nære familie som en del af os selv, da de er vort kød og blod, og når de dør, dør en del af os selv, og hvis nogen fornærmer dem, føler individet, at han også er blevet fornærmet. Næst efter den nærmeste familie ses hjemmet som en del

af selvet, da det danner rammen om menneskets og familiens liv, som der er et tæt tilknytningsforhold til. De her nævnte ting har instinktiv betydning for menneskelig præference, og de har størst praktisk værdi i menneskets liv (ibid).

6.3.4 Det åndelige selv

Det åndelige selv (sjælen) i det omfang som det tilhører det materielle selv (legemet) er en del af det empiriske mig, sådan som jeg opfatter det. Hermed menes menneskets inderste og subjektive væren, hans psykiske sanser og karakter, der har størst betydning for, hvem personen er, og hvilket væren dette indebærer. Disse psykiske dispositioner er de mest varige og intime dele af selvet, sådan som mennesket ser sig selv. Menneskets syn på det åndelige selv er det som gør refleksion i sig selv til en proces, og er det som gør, at mennesket har været i stand til at tænke på subjektivitet som et selvstændigt fænomen. Denne evne har gjort, at mennesket er *i stand til at tænke på sig selv som tænkere* (ibid, p. 296), der må antages at være hentet fra René Descartes *cogito ergo sum* (Descartes, 2009). Lige som James skelner mellem det materielle og det åndelige selv i år 1890, skelner René Descartes også mellem disse to entiteter, da han definerede forskellen mellem det tænkende jeg og det kropslige jeg i hans bog om *Meditationer* i år 1641/42 (ibid). Selv om det ikke fremgår direkte af James' bog "The Principles of Psychology, at han refererer til Descartes i denne kontekst, så fremgår det af samme bog, at han refererer til Descartes filosofi (James, 1918/1890).

Der er dog stor forskel på Descartes dualismeproblematik og James' definition af det materielle selv og det åndelige selv. Descartes ser sjæl og legeme som to af hinanden uafhængige kategorier, hvor *res cogitans* tilhører sjælesubstanserne, og *res extensa* tilhører den materielle verden. Da Descartes argumenterer for, at disse to kategorier tilhører hver deres forskellige verdener, og han mener, at de har modsatrettede egenskaber, har han et problem med at forklare hvorledes de kan forholde sig til hinanden (Descartes, 2009, p. 128).

Som det fremgår i begyndelsen af James' perspektiv ser han det åndelige selv, som det der tilhører det materielle selv. Han argumenterer for, at hvis metafysiske teorier efterprøves videnskabeligt, vil der ikke ses praktiske forskelle mellem disse. Dette ses også i sjæl-

legeme problematikken, da det ikke er praktisk muligt at skille sjælen fra kroppen i levende tilstand.

Ovenfor har jeg beskrevet Locke og James' definition af ejendom henholdsvis ejerskab. Begge har ud fra et filosofisk perspektiv defineret "psykologisk ejerskab", om end de ikke anvender begrebet. I det følgende vil jeg fokusere på Heidegger's begreber om hjemlighed og uhjemlighed.

6.4 Hjemlighed

6.4.1 Introduktion til Heidegger's hjemlighed

Heidegger har bidraget til et filosofisk perspektiv, der kan anvendes i forhold til fænomenet "psykologisk ejerskab", idet han ontologisk definerer betydningen af hjemlighed, og hvilken betydning denne har for menneskets væren-i-verden.

Jeg har også anvendt Dreyfus' fortolkning af Heidegger's "Væren og Tid" (Sein und Zeit, fra 1927) om begrebet uhjemlighed, da Dreyfus uden at miste det filosofiske greb, har gjort Heidegger's filosofi forståeligt, jævnfør Charles Taylor (Dreyfus, 1991, kommentar på bagsiden). Dreyfus har dermed gjort Heidegger's komplicerede skrivemåde nemmere at læse og forstå.

6.4.2 I-verden-væren

Heidegger's teori, der kan knyttes til psykologisk ejerskab, er funderet i menneskets tilstedeværen, der er grundforfatningen til hans sammensatte udtryk »i-verden-væren«, (Heidegger, 1927/2014, p. 74). Dette sammensatte udtryk refererer til et *enhedsligt* fænomen, der dog skal betragtes holistisk, om end det kan nedbrydes i 3 delelementer:

1. I forbindelse med selve »i-verden« må der ses på den ontologiske struktur samt en bestemmelse af idéen om hvad en *verdenslighed* er for en størrelse.
2. Ved det »værende«, »man«ét hvor hver af disse værender hver for sig i står forhold til i-verden-væren, er det »hvem« som i tilstedeværen der undersøges. Hvem der refereres til, kan afklares gennem en fænomenologisk undersøgelse (ibid, p.74).
3. *I-væren* er den ontologiske konstitution af selve i-heden (ibid, p. 75) og er den eksistentielle tilgang til afklaring af spørgsmålet om, hvad *meningen med væren* er (ibid, p. 409).

Hver af ovenstående delelementer medfører jævnfør Heidegger samtidig en medfremhævelse af de to øvrige, hvilket bevirker, at det undersøgte fænomen altid betragtes holistisk (ibid, p. 75). Men hvad betyder dette »i« som går igen i i-verden og i-væren?

Heidegger skelner mellem rumlige og eksistentielle former af nogle præpositioner, og disse kalder han for:

1. Kategorisk form (der er karakteriseret ved "et værensforhold som to i rummet udstrakte værender har til hinanden i relation til deres stedplacering inden for dette rum", et eksempel herpå kan være vandet »i« glasset (ibid; Dreyfus, 1991, p. 43).
2. Eksistentiell form (der er karakteriseret ved "en værensforfatning for tilstedeværen og er et *eksistentiale*" (ibid).

Den form for præposition, der er interessant i denne kontekst, er den eksistentielle form, hvor Heidegger undrer sig over hvordan »i« et kan ses i forhold til det forhåndenværendes rumlige »inden i hinanden«, som eksemplet med vandet »i« glasset. "Men herunder kan der da ikke tænkes på en forhåndenværen af et udstrakt legeme (menneskekroppen) »i« et forhåndenværende", (Heidegger, 1927/2014, p. 75). Hvad der menes hermed, kan bedst forklares ud fra hans sammensatte *enhedslige* fænomen i-verden-væren, når der ses på delelementerne. Det udstrakte selv (menneskekroppen) er delelement 2. »man« et, der jævnfør delelement 1. er i-verden, der jævnfør delelement 3. er den eksistentielle tilgang om spørgsmålet om *hvad meningen med væren* er.

Derfor skal I-væren ikke ses som værende af rumlig karakter, men skal derimod forstås som »i« der stammer fra innan-, wohnen (at bo), habi-tare, at opholde sig; "ved" betyder; jeg er vant til, fortrolig med, jeg passer noget; det har meningen colo (at bebo) i betydning af habito og diligo (at sørge for) (Heidegger, 2014, p. 75; Dreyfus, 1991, p. 42; Yde, 2018b, p. 12). Det i-værende der er nævnt her, må karakteriseres som det værende, som netop jeg selv er (Heidegger 2014, p. 76). Hvordan »i« og »ved« er relateret til at bo, opholde sig ved, at bebo og at sørge for, ser jeg nærmere på i det følgende.

6.4.3 Hvad er et hjem (hjemlighed)?

For at have et hjem må der nødvendigvis være en bygning som kan bebos, og som dermed er et hjem. En bygning kan være af teknisk karakter som for eksempel en lufthavn, en

togstation eller et kraftvarmeværk, sådanne bygninger er dog ikke et hjem (Heidegger, 2000, pp. 147-148; Yde, 2018b, p. 12). Men hvad kræves der så af en bygning som er beregnet til og som kan kaldes et hjem? Jævnfør Heidegger står et hjem og bygninger i et indbyrdes forhold, som hver er bestemt af mål og middel, om end formålet med et hjem, umiddelbart tjener et andet forhold end en bygning som anvendes til erhverv eller andet (Heidegger, 2000, pp. 147-148).

Den aktive handling som det at bygge et hjem ser Heidegger ikke blot som et middel og en vej til beboelse, han betragter selve opførelsen af ejendommen som det allerede at bo og have et hjem, og dette er målet (Heidegger, 2000, p. 148). Hvem definerer dette, og hvorledes bør det forstås? Heidegger argumenterer for, at det er sagens natur (Wesen) som definerer hvornår en bygning er et hjem, og hvornår den er af teknisk karakter. Det er jævnfør Heidegger, sproget som forklarer det essentielle i tings beskaffenhed, såfremt mennesket respekterer det essentielle i sproget (Heidegger, 2000, p. 148; Yde, 2018b, p. 12). Et lignende udtryk fremgår af Sofisten i Platon, hvor den fremmede siger:

»Da vi nu er kommet i Vildrede, så maa I klare det Spørgsmål for os, hvad I i Grunden lægger ind i Udtrykket »værende«. Der er jo ingen Tvivl om, at I for længst er blevet klar over det. Vi derimod troede tidligere, at vi forstod det; men nu er vi kommet i Tvivl. Begynd da med at forklare os netop dette Punkt, for at vi ikke skal gaa i den Indbildning, at vi forstaar jeres Ord, mens vi faktisk misforstaar dem«. (Platon, 1955, *Sofisten*, 244a¹⁵)

Heidegger peger ligesom Platon på, at det er sproget som er afgørende for, hvorledes tings beskaffenhed viser sig, og at mennesker anvender sproget på bestemte måder. For at få forståelse af meningen med en definition af noget, bør man dog være opmærksom på de muligheder, der er tilgængelige. Sofisten i Platon behandler emnet om »væren« og er det udgangspunkt, som Heidegger har i hans undersøgelse af »væren«, hvilket tydeligt fremgår af såvel Sofisten som af Heidegger's teori. Et eksempel på undersøgelse af »væren« fremgår af nedenstående, hvor begrebet at bygge eller opbygge undersøges.

¹⁵ Stephanus nummering

Hvad vil det sige at bygge? Det oldtyske begreb for bygge, er »*buan*« som betyder at bo. Den oprindelige betydning af verbet bygge, der er at bo, er gået tabt i den mellemliggende periode fra ca. år 750 – 1075 (Wikipedia Althochdeutsch) (Heidegger, 2000, p. 148; Yde, 2018b, p. 12). I den epoke, hvor det oldtyske begreb *buan* stammer fra, byggede mennesker deres liv op omkring deres ejendom, hvor de dyrkede jorden, passede og plejede noget, havde dyr og i øvrigt var selvforsynende. Dette forklarer anvendelsen af begreberne bygge, besiddelse og at sørge for, som beskrevet ovenfor (Ibid).

I begrebet nabo »*Nachbar*« er der et skjult spor bibeholdt fra det oprindelige ord. Naboen (Der Nachbar) er »*Nachgebur*«, der »*Nachgebauer*«, altså den person som bor i nærheden. Verberne *buri*, *büren*, *euren*, *beuron* betyder alle at bo og forstæder til større byer. Dermed angiver det gamle begreb *buan* ikke blot at det at bygge egentligt betyder at bo, dermed er endvidere angivet en henvisning til, hvordan man skal tænke i relation til det gamle ord (Heidegger, 2000, pp. 148-149).

Normalt forestiller man sig, at det at bo medfører en given adfærd, som mennesker viser ved siden af andre former for adfærd. Mennesket arbejder her og bor der, de bor ikke blot, da dette næsten kan karakteriseres som om mennesket ikke er virksomt. Dog arbejder mennesket, driver forretning, rejser og bor undervejs. At bygge hed oprindeligt at bo, og der hvor begrebet bygge stadig anvendes i oprindelig form, angiver det samtidig *hvor bredt* begrebet at bebo nogets væsen egentlig rækker (ibid).

Kort opsummeret betyder at bygge 3 ting:

1. ”Bauen ist *eigentlich* Wohnen.
2. Das Wohnen ist die Weise, wie die Sterblichen auf der Erde sind.
3. Das Bauen als Wohnen entfaltet sich zum Bauen, das pflegt, nämlich das Wachstum, - und zum Bauen, das Bauten errichtet“. (Heidegger 2000, p. 150).

6.5 Uhjemlighed

Ud over at undersøge hvad hjemlighed er i form af analysen af bygge og bo samt de dertilhørende omsorgsgivende aktiviteter, har Heidegger også undersøgt hjemlighedens modsætning, der består af uhjemlighed. Ved hjælp af Hubert L. Dreyfus vil jeg beskrive, hvorledes denne uhjemligheds beskaffenhed viser sig.

Som det fremgår af kapitel 6.4.3 arbejder mennesket her og bor der, der hvor mennesket bor er det hjemme, og der eksisterer hjemligheden. Dette skal ses i lyset af, at i-verden ikke skal ses i forhold til sig selv, men også skal ses og forstås i forhold til det omgivende samfund. Og en kultur skal jævnfør Dreyfus' fortolkning af Heidegger altid forstås i forhold til den menneskelige natur (Dreyfus, 1991, p. 26). I-verden må først socialiseres i forhold til en bestemt kulturs forståelse af væren-i-verden (ibid; Heidegger, 2014, p. 74).

For det andet sker der måske i ungdomsårene det, at en persons selvidentitet dannes, hvor væren aktivt må danne sin egen identitet, der er løsrevet fra rollemodellerne, og som dog tilpasser sig det omkringliggende samfunds normer og regler, væren-i-verden. Dreyfus argumenterer for, at det som i Erik Erikson's udviklingsteori vil være løsningen på en identitetskrise, er for Heidegger blot *forekomsten* af at vinde sig selv (ibid). Dette kalder Heidegger for »man«'et (ibid).

Den ejede tilstand i-væren er et tredje perspektiv på hvordan mennesket forholder sig til sin eksistens. I denne tilstand opnår væren sin individualitet ved at indse, at det aldrig kan finde en mening ved at identificere sig med en given rolle. Derfor »vælger« væren de sociale muligheder, som er til rådighed for det, således, at det manifesterer arten af sine aktiviteter, hvorved det forstår det grundløse af sin egen eksistens (ibid).

Selv om væren kan »vælge« sig selv og dermed vinde sig selv, som fremgår af den 3. mulighed; kan det også miste sig selv og aldrig vinde sig selv, der fremgår af den 2. mulighed i Heidegger's »i-verden-væren«. Jævnfør Dreyfus kalder Heidegger det at vælge sig selv eller komme med indrømmelser for værens autentiske (*eigentlich*) måde af væren, og det at synes at vælge, hvorimod individet faktisk ikke ejer sig selv, er værens uautentiske (*uneigentlich*) måde af væren. Det der gør, at »man«'et ser sig selv som værende i-verden er det mest essentielle af individet (Dreyfus, 1991, p. 27).

Ovenstående blev også beskrevet i kapitel 6.4.2, men tydeliggøres her i forhold til betydningen af Heidegger's betydning af uhjemlighed versus hjemlighed, da ovenstående viser hvorledes væren-i-verden kan betragtes. Det enhedslige fænomen væren-i-verden rummer således både hjemligheden i forhold til individets placering i verden i forhold til såvel sig selv som sine omgivelser, men også hvorledes individet kan være uhjemlig i forhold til såvel sig selv som sine omgivelser. Det kan således hævdes, at Heidegger har beskrevet

hjemlighed versus uhjemlighed i forhold til, hvor individet opholder sig fysisk (her og der), men også i forhold til individets forhold og erkendelse af sig selv i forhold til såvel sig selv som sine omgivelser.

Som det fremgår af ovenstående, er der såvel ligheder, men også forskelle mellem Heidegger's definition af uhjemlighed og Dreyfus' fortolkning heraf. Jeg vil her fokusere på forskellene, der tydeligst fremgår af Dreyfus' rumlige og kategoriske tilgang til nogle præpositioner, og Heidegger's eksistentielle tilgang til samme (Dreyfus, 1991, p. 43). Heidegger betragter som eksistenstænker menneskets tilstedeværen i verden, som beskrevet i kapitel 6.4.2. Dreyfus' rumlige og kategoriske tilgang fokuserer derimod på menneskers forhold til dem selv (selvidentitet) ud fra et mellemmenneskeligt aspekt, der forstås på baggrund af sociale, økonomiske og kulturelle forhold, men også i forhold til en løsrivelse fra rollemodeller. I modsætning til Heidegger, demonstrerer Dreyfus en interdisciplinær tilgang til sin fortolkning af Heidegger, idet han inddrager Erikson's udviklingspsykologiske tilgang i hans argumentation om hvad hjemlighed også kan være. Denne interdisciplinære tilgang er en markant forskel mellem Dreyfus og Heidegger.

6.6 Anvendelse af fænomenet "psykologisk ejerskab"

Den mangfoldige litteratur som eksisterer og har fokus på det psykologiske aspekt af ejendom og besiddelse, hvor aspekterne er af både materiel og af immateriel karakter. Derudover ses der en nær tilknytning mellem "mig" og "mit", som det fremgår af kapitel 6.1. Af samme kapitel fremgår også, at individer betragter deres ejendele eller familie og venner som en del af dem selv. Eksempler herpå er udsagn som "*mit* hus", "*min* familie" eller "*mit* kandidatspeciale", og her ses hvorledes der er tale om følelsen af ejendom, idet både hus, familie og kandidatspeciale er fysiske entiteter, men der er samtidig tale om en følelse, der er af immateriel karakter. Dette kan igen betragtes som følgende: Huset kan juridisk teknisk ejes, så i denne kontekst er der tale om en juridisk teknisk ejendom, men der er også tale om følelsen af ejendommen, som Heidegger med hans hjemlighedsbegreb definerer den i kapitel 6.4.3, hvor huset tjener som beboelse, og rammerne for familien. Familien som ejendom skal jævnfør James forstås i det tilknytningsmæssige forhold, der er beskrevet i kapitel 6.3.3, da det er menneskets eget kød og blod.

I forhold til kandidatspecialet gør Locke's definition af ejendom sig gældende, da det især er arbejdet og anstrengelserne med at undersøge og finde teorier og at skrive kandidatspecialet, der gør at kandidatstuderende udvikler følelsen af ejendom over specialet. Dette er ikke blot en følelse af ejendom over specialet, der eksisterer også juridisk teknisk lovgivning om kopibeskyttelse (Copyright der ikke er noget man skal have, men er noget som man automatisk har). Den studerende må modsætningsvist heller ikke kopiere litteratur eller andet uden gyldig kildehenvisning. Skellet mellem at finde og anvende de enkelte teorier, der kan betragtes som en fælles ejendom, bliver til en personlig ejendom når de anvendes i den enkelte studerendes særskilte kandidatspeciale. Som det fremgår af det foregående, er målet både synligt og *attraktivt* for individet, og er derfor af interesse for individets opmærksomhed. Derfor sker der en sammensmeltning mellem individ og objekt, der opleves som en tilknytning.

Ovenfor har jeg redegjort for Heidegger's teori om hjemlighed og Heidegger's teori om uhjemlighed, hvor sidstnævnte også er fortolket af Dreyfus, og som dermed giver et supplerende perspektiv på Heidegger's uhjemlighed. I det følgende vil jeg undersøge Heidegger's teknologifilosofiske perspektiv samt Ihde og Feenberg's fortolkninger heraf, da disse supplerer og bidrager med yderligere perspektiver på teknologifilosofiens univers.

7 Menneskers interaktion med teknologi

Jævnfør Alfred Nordmann er det forbavsende, at teknologifilosofien som subdisciplin ikke har eksisteret særligt længe, når der tages i betragtning, at filosofien har eksisteret i næsten 3000 år. Teknologifilosofi som begreb dukker først op i 1877, og Nordmann henviser her til Ernst Kapp's bog "Grundlinien einer Philosophie der Technik" fra 1877 (Nordmann, 2015, p. 9). Nordmann beskriver også, at der er tale om en filosofisk fagdisciplin, der ikke har sin egen tradition, hvilket kan gøre en indføring i traditionen vanskelig (ibid). Teknologifilosofien har jævnfør Nordmann været under udvikling i det 20. århundrede.

Men hvad forstås der med teknologi? Det kan være et drilsk spørgsmål at besvare, da teknologi kan defineres og antages at have mange former. Jeg vil her forsøge at komme nærmere ind på, hvad teknologi kan være. I dette kapitel vil fokus være på især

Heidegger's perspektiv på teknologi og i opposition hertil Feenberg's kritiske teori om teknologi, med henblik på en eventuel afdækning af spørgsmålet om teknologi.

7.1 Heidegger om teknologi

7.1.1 Indledning til Heidegger's teknologi

I dette kapitel vil jeg fokusere på Heidegger's undersøgelse af fænomenet teknologi. Han argumenterer for, at han herigennem vil forberede et frit forhold til teknologien, og dette forhold vil jævnfør Heidegger være frit, hvis det åbner den menneskelige eksistens til teknologiens væsen¹⁶. Dette sker gennem sproget, da al tænkning sker via sproget (det er ikke muligt at tænke, hvis sproget ikke anvendes i tænkningen) (Heidegger, 2013, p. 3). Heidegger argumenterer for, at når mennesket kan reagere på teknologiens væsen, er det i stand til at erfare teknologien inden for dens eget væsen.

Han beskriver, at teknologi ikke er det samme som teknologiens væsen, og at mennesket ikke blot skal erfare sin relation til teknologiens væsen, når det blot har forestillinger om og fremmer det teknologiske. Hvis mennesket gør det, forbliver det at være ufrit og lænket til teknologien. Hvis mennesket ser teknologien som en neutral ting, vil det se sig som værende frelst i forhold til teknologien på den værst tænkelige måde. Det vil betyde, at mennesket er totalt blindt for, hvad teknologien skal forestille at være (Heidegger, 2013, p. 4).

7.1.2 Middel og mål

Heidegger argumenterer for, at der er to påstande til spørgsmålet om, hvad teknologi er:

- 1) Teknologi er et middel til at nå et mål med
- 2) Teknologi er en menneskelig aktivitet

Begge definitioner af teknologi hører sammen, da det er en menneskelig aktivitet at skabe mål gennem midler. Til teknologi hører produktion og anvendelse af udstyr, værktøj og maskiner, de anvendte og producerede ting samt middel og mål i sig selv. Hele den komplekse indretning *Einrichtung* er teknologi, og teknologi er jævnfør Heidegger en indretning i sig selv, eller er på latin et *instrumentum* (ibid, p. 5). Den nuværende perception af

¹⁶ Et af Heidegger's vigtigste mål med hans undersøgelse af teknikken er enten gennem eller ad en speciel vej, at analysere sig frem til den korrekte betydning af teknikkens væsen (Heidegger, 2013, p. 3).

teknologi i forhold til at være et middel og en menneskelig aktivitet, kan derfor beskrives som den instrumentelle og antropologiske definition af teknologi (ibid). Heidegger argumenterer desuden for, at den instrumentelle definition af teknologi er så forbløffende korrekt, at den også gælder for moderne teknologi. I andre henseender kan der i forhold til moderne teknologi med rette hævdes, at den i modsætning til ældre håndværksteknologier er meget anderledes, og at moderne teknologi derfor er ny (ibid).

Heidegger giver på side 5 i bogen ”The Question Concerning Technology” (”Die Technik und die Kehre” fra 1976) nogle gode eksempler på, hvad han mener med ovenstående. Her skriver han, at selv et elkraftværk med dets turbiner og generatorer er et menneskeskabt middel til at nå et mål med (producere elektricitet). Jetfly med højfrekvens apparater er også midler til at nå mål med. Selv et savværk i en dal i Schwarzwald er et primitivt middel til at nå et mål med, i modsætning til elkraftværket ved floden Rhinen (ibid). Dermed er det korrekt, at moderne teknologi også er midler til at nå mål med, hævder Heidegger (ibid), og det er derfor, at det instrumentelle perspektiv på teknologi betinger ethvert forsøg på at bringe individer i den rette relation til teknologi (ibid). Det relationelle som Heidegger beskriver, undersøger jeg nærmere i kapitel 7.2.2.

Hvis den instrumentelle definition af teknologi er korrekt, så er det korrekte altid bestemt i forhold til noget relevant uagtet i hvilken kontekst. Hvis noget er korrekt, behøver denne bestemthed ikke at afdække væsenet af den ting som mennesket ønsker at undersøge (Heidegger, 2013, p. 6). Kun når der sker en afdækning af tings væsen kommer sandheden frem, og kun sandheden bringer os ind i en fri relation med det som interesserer os ud fra dets væsen. For at vi kan komme dertil, eller i hvert fald tæt på, må vi søge sandheden gennem det korrekte (ibid). Heidegger spørger: ”What is the instrumental itself? Within what do such things as means and end belong?” (Heidegger, 2013, p. 6). Han svarer således på dette spørgsmål: Et middel er det hvorigennem noget er effektueret og dermed opnået. Alt som har en effekt som sin konsekvens kaldes for årsag (ibid). Han argumenterer endvidere for, at ikke blot midlet af noget som er effektueret af noget andet, som har en årsag, men målet som opnås gennem et middel, anses også for at være målrettet mod målet. Der hvor målet forfølges, og midler bliver benyttet, hvor end det instrumentelle er den styrende faktor, hersker der kausalitet (ibid). Men hvad består denne kausalitet af?

Heidegger henviser til, at filosofien gennem årtusinde har lært os, at der findes fire årsager¹⁷:

1. *causa materialis* som er materialet, og han nævner materialet som for eksempel et sølvbæger er lavet af;
2. *causa formalis* der er den form, som materialet antager når det bearbejdes;
3. *causa finalis* som er målet, eksempelvis som her en offertjeneste, hvorigennem sølvbægeret bestemmes af form og stof;
4. *causa efficiens* som tjener det formål som sølvsmeden har med at udfærdige bægeret.

Det som teknikken forestiller, afsløres, når det instrumentelle føres tilbage til den firfoldige kausalitet (Heidegger, 2013, p. 6).

7.1.3 Menneskelig aktivitet

Jeg vil her undersøge to af de modi som Heidegger beskriver som *varetagelsens værensart*. Den første stammer fra hans hovedværk ”Væren og Tid” fra 1927/2007, hvor jeg undersøger hans berømte eksempel med hammeren, der viser, at ting ikke fremtræder entydigt.

Heidegger argumenterer gennem en fænomenologisk tilgang for, hvorledes omgang med en ”håndterende ibrugtagende varetagelse” (Væren og tid, 1927/2007, p. 89) kan knyttes til det værende ”man”’et (naturen), se kapitel 6.4.2. I hans analyse om et værende som en »ting« kommer han frem til, at der både må være tingslighed og en realitet. Heidegger formulerer hvorledes han ser dette meget præcist:

”Den ontologiske udfoldelse finder, når den skrider frem således, værenskarakterer som substantialitet, materialitet og udstrakthed, ved siden af hinanden... Men inden for denne væren forbliver det værende, som kommer i

¹⁷ Heidegger anvender her Aristoteles’ Forelæsning over Fysik om Aarsag og Virkning, 194d, der er den videre undersøgelse af Aristoteles’ teori om formen og stoffet. Aristoteles skriver om formen og stoffet: ”Men hvis Kunsten efterligner Naturen og det her til en vis Grad er den samme Videnskabs Opgave at vide Besked med baade Formen og Stoffet Og paa lignende Maade Bygmesteren maa kende baade Husets Form og dets Stof, nemlig Mursten og Tømmer – og paa samme maade med andre ting, saa maa ogsaa Naturvidenskaben vide Besked med begge Slags Natur. Fremdeles maa den samme Videnskab være klar over, med hvad hensigt det hele sker, altsaa Formaålet, og med de Ting der tjener dette Formaal, (Aristoteles, 1951, 194a.)

møde gennem varetagelsen, også førontologisk set først og fremmest skjult. Med udnævnelsen af tingene som det »først og fremmest givne« værende går man ontologisk forkert, selv om man ontisk intenderer noget andet” (Heidegger, 1927/2007, p. 90)

Som det fremgår af citatet, er der tale om tre værensarter, hvor substantialiteten er »man«’et, materialiteten er eksempelvis en hammer, og udstraktheden er hammeren, som når den anvendes af substantialiteten bliver udstraktheden, da hammeren skal ses som en forlængelse af »man«’et, for at opnå et givet formål. Heidegger beskriver hammeren som værende et brugstøj, og at et brugstøjs værende ikke kan stå alene, da det jævnfør Heidegger er godt ”til noget”. Hvis dette ”noget” ikke er til stede eller mangler, bliver brugstøjet ganske enkelt formålsløst, da et brugstøj ikke er noget i sig selv. Heidegger demonstrerer hermed, at en tings væren ikke i sig selv er et formålstjenesteligt værende, hvis det ikke anvendes eller ses i en helhed med noget andet, men det er en tings væren som brugstøj (Zeug), som ikke fremgår synligt (ibid, pp. 90-91). Heidegger formulerer dette således: ”*Forud for* dette er der på forhånd allerede blevet afdækket en brugstøjshelhed (Heidegger, 1927/2007, p. 91).

Han argumenterer desuden for, at ”brugstøjets værensart, og den måde som det åbenbarer sig ud fra sig selv,” kaldes for vedhåndenheden (*Zuhandenheit*¹⁸) (ibid). Han formulerer endvidere meget præcist: ”Kun fordi brugstøjet har *denne* »i-sig-selv-væren« og ikke udelukkende blot forekommer, så er det i videste forstand håndterligt, og står til rådighed” (Heidegger, 1927/2007, p. 91). Hermed mener han, at det i-sig-selv-værende brugstøj er en forudsætning for at være noget for noget andet, brugstøjet er væsensmæssigt ”noget til at...” (ibid, p.91). Sagt på en anden måde, er brugstøjets væsensmæssigt noget for eksempel et håndtag til at åbne en dør med, eller en hammer til at slå et søm i med.

Heidegger argumenterer også for, at der med til i-verden-væren hører, det som han benævner som varetagelsesmodi. Disse varetagelsesmodi, må nødvendigvis møde det vedhåndenværende brugstøj, og det værende »man«’et må nødvendigvis erkende brugstøjet som egnet til et givet formål. Hvis brugstøjet for eksempel er er beskadiget, og dermed

¹⁸ Dette begreb skal både formidle det, der er *ved* hånden, (nær på og fortroligt) og *til* hånden (håndterligt) (Heidegger, 1927/2007, p. 479).

ikke egner sig til anvendelse har det ikke mere et formål, og mister betydningen for os. Heidegger benævner et uegnet brugstøj for uvedhåndenhed, da det, når det er beskadiget, ikke kan tjene det formål, som det er beregnet til (ibid). En hammer for eksempel, tjener til formål at slå et søm i med, og når hammeren ikke er beskadiget, men kan anvendes til formålet, sker der en vekslen fra at være en vedhåndenhed, og til at blive en forhåndenhed. Hammeren bliver jævnfør Heidegger tjenlig, da der opstår en relation mellem hammeren og den person, som anvender den til et givet formål. Hammer og person kan hver især og uden relation frembringe en varetagelse af en opgave, og ved at personen anvender hammeren, ses denne som en del af det udstrakte selv, da den bliver en forlængelse af individet (ibid, pp. 106-107).

Ovenfor har jeg undersøgt Heidegger's tidlige definition af hvorledes et objekt (hammer), skal indgå i en relation med et subjekt, for at varetage en opgave. Nedenfor vil jeg undersøge hans tilgang til moderne teknologi i hans bog "The Question concerning Technology" (Die Frage nach Der Technik). Her undersøger Heidegger den moderne teknologis væsen.

Heidegger argumenterer for, at lige som vandkraftværket drives af Rhinen, er Rhinen den drivende kraft bag vandkraftværkets hydrauliske tryk, som får turbinerne til at dreje rundt. Turbinernes omdrejninger forårsager igen, at der skabes elektricitet, der så igen kan sendes videre gennem kabler til et elektricitetsværk, der igen kan sende elektriciteten videre til forbrugerne (Heidegger, 2013, p. 16). I de processer der påvirker hinanden, for at føre til en ordnet disponering af elektrisk energi, ser selv Rhinen ud til at være under menneskelig påvirkning. Årsagen hertil skal ses i lyset af, at elektricitetsværket ikke er bygget ind i selve Rhinen, men derimod er floden dæmmet op, så den når elkraftværket, hvilket gør Rhinen til en vandkraftsleverandør (ibid). Heidegger undrer sig over hvad Rhinen nu er, da den nu pludselig er to ting, den er en opdæmmed flod, der når ind til elkraftværket, og den er en fuldkommenhed set ud fra et kunstværks arbejde, som fremgår i en af Hölderlin's hymner (ibid, p. 16).

Heidegger beskriver, at det som gennemgående er afslørende inden for moderne teknologi, har karakter af en konstant mobilisering, der kan ses som en vedvarende og endeløs udfordring. Han argumenterer desuden for, at udfordringerne sker, når den energi der er

skjult i naturen, bliver åbnet op og dermed bliver synlig. Det der er åbnet op for, og som dermed bliver synligt, transformeres, det der transformeres, lagres, og det der er lageret, bliver til gengæld distribueret. Det som distribueres, er hele tiden omstillingsparat. Afsløringerne stopper blot aldrig, og det grænseløse stopper heller aldrig. Afsløringerne afslører deres egne sammenflettede stier, ved at regulere deres egne baner (ibid, pp. 16-17).

Hvilken slags afsløringer er der tale om, igennem hvilke, disse konstante mobiliseringer og udfordringer forekommer, spørger Heidegger. Alt er alle steder ordnet på en sådan måde, at det er klar til at blive taget i brug, hvis det påkræves, og at være umiddelbart til rådighed, hvis dette påkræves, så det kan rangordnes igen. Dette kalder Heidegger for den stående reserve [*Bestand*]. Heidegger anvender ordet, for at karakterisere den måde hvorpå alt er befalet på plads, og ordnet i henhold til det udfordrende krav, der sætter reglerne for afsløringen af den moderne teknologis væsen (ibid, p. 17). Han ønsker her ikke at betone en varig tilstand, men derimod objekters rangordenen og konstante tilblivelse eller bevægelse. Dette ord (*Bestand*) udtrykker her noget mere og noget essentielt, end blot ”et lager”. Navnet stående-reserve (ibid) antager en rangering af en inkluderende formel.

Moderne teknologi som en rangordnende afsløring, er således ikke blot menneskelig handling. Mennesker må derfor tage den udfordring op, som sætter det i stand til at være den reelle stående-reserve, i henhold til den måde hvorpå den viser sig for mennesket. Denne udfordring mobiliserer mennesker i en rangorden, og denne mobilisering af mennesker koncentrerer imod realiseringen af en stående-reserve. Denne mobilisering af en stående-reserve, hvor mennesker er manipulerbare, afsløres som sådanne og hvor mobiliseringen er gennemført, kalder Heidegger for *Gestell* (stillads). Det totale herredømme er således indtrådt, og forhindrer alle øvrige udlægninger af det værende »man« (Heidegger, 2013, p. 19).

Derfor argumenterer Heidegger for, at teknologi udgør en ny type af et kulturelt system, der rekonstruerer hele den sociale verden, som værende et objekt (teknologien) der styrer befolkningen (kontrol) (Heidegger, 2013, p. 17).

Ovenfor har jeg redegjort for Heidegger's teknologifilosofiske perspektiv, og i det følgende vil jeg undersøge hvordan Ihde har fortolket Heidegger's tilgang og argumentation i forhold til teknologifilosofi.

7.2 Menneske-teknologi interaktion

7.2.1 Introduktion til Ihde

Ihde har ligesom Dreyfus og Feenberg spillet en stor rolle i forhold til fortolkningen af Heidegger's teknologifilosofiske tænkning (Scharff, 2012). Ihde har skrevet bogen "Heidegger's Technologies – Postphenomenological Perspectives", som jeg anvender til at belyse hans fortolkning af Heidegger's relationelle perspektiv med.

7.2.2 Ihde's fortolkning af Heidegger's relationelle perspektiv

Jeg vil her uddybe det *relationelle* mellem teknologiens væsen og den menneskelige *eksistens*, som jeg henviste til i kapitel 7.1.2. Ihde argumenterer for, at spørgsmålet om teknologi næsten øjeblikkeligt tager en fænomenologisk drejning, da der spørges ind til teknologiens væsen i dens relation til menneskelig eksistens (Ihde, 2010, p. 29). Han argumenterer også for, at det kun er gennem det *ontiske*, at det *ontologiske* kan forstås, dette uddybes senere i kapitlet. I det følgende citat ses en af de relationer som Heidegger beskriver, og som Ihde analyserer:

"Vi skal stille spørgsmål til *teknologien*, og derved skaber vi en fri relation til teknologien. Relationen vil være fri, hvis den åbner op for vores menneskelige eksistens og forholdet til det essentielle ved teknologien. Når vi kan forholde os til teknologiens væsen, er vi i stand til at betragte teknologien med dens begrænsninger" (Heidegger 2013, p. 3; Ihde, 2010, p. 29).

Ihde argumenterer for, at denne analyse får teknologiens fænomen til at skille sig ud, således, at dets univers og dets begrænsninger blotlægges, men dette er relationen til menneskelig eksistens (Ihde, 2010, p. 29). Han argumenterer også for, at disse karakteristika er typiske for Heidegger's version af fænomenologi, hvor den intentionelle handling af *den menneskelige-eksistens* og *relationer til verden* er fortolket eksistentielt, således, at intentionalitet er beskrevet som en *eksistentiel* intentionalitet (ibid).

I Ihde's optik er Heidegger's forståelse af teknologi følgende:

”En siger; Teknologi er et middel til at nå et mål med. Den anden siger: Teknologi er en menneskelig aktivitet. Begge definitioner af teknologi hører sammen, da det er en menneskelig aktivitet at skabe mål gennem midler. Til teknologi hører produktion og anvendelse af udstyr, værktøj og maskiner, de anvendte og producerede ting samt middel og mål i sig selv. Hele den komplekse indretning er teknologi, og teknologi er jævnfør Heidegger en indretning i sig selv. Den nuværende perception af teknologi i forhold til at være et middel og en menneskelig aktivitet, kan derfor beskrives som den instrumentelle og antropologiske definition af teknologi” (Heidegger, 2013, pp. 4-5; Ihde, 2010, pp. 29-30).

Jævnfør Ihde indikerer denne definition, at teknologi blot er en menneskelig opfindelse, der fungerer som et neutralt instrument, og han beskriver, at denne definition er *korrekt*. Ihde henviser efterfølgende til Heidegger’s tidligere analyser af logisk og proportional sandhed i forhold til afsløring af sandhed, hvor Heidegger argumenterer for, at det som er korrekt, endnu ikke er *sandt*. Ihde fortolker derudover, at Heidegger’s argumentation for at det korrekte viser sig at være ”sandt” i et meget begrænset omfang, idet blot nogle dele af helheden viser sig at være sand. ”Helheden er mere end summen af enkeltdele” (Ihde, 2010, p. 30), Ihde definerer hermed holismen (ibid). Mennesket tror, at teknologi kun er instrumentel, og det som Heidegger ønsker at afsløre er, at teknologi er meget mere end et instrumentum.

Det der gør Ihde’s fortolkning af Heidegger speciel er, at Ihde henviser til Heidegger’s komplekse fænomenologiske teoritilgang i forhold til sandhed, og isolerer det konstante element ved sandhed som en afslørende-skjult struktur, og dermed forholdet mellem den samlede tilstedeværelse og det der ikke er afsløret. Dermed er en given variant blot en variant i den overordnede struktur. Ihde skriver endvidere, at de fleste (most) oversættere overser Heidegger’s anvendelse af de græske tekster, der for eksempel tjener det formål, at vise modsættende variationer af den samtidige scene, for at pege på specifikke træk ved vores epokes anvendelse af sandhed (Ihde, 2010, p. 31). Ihde påpeger, at man begynder med det *ontiske* i *Væren og Tid*, men gennem det som Ihde kalder for en *inversion*¹⁹,

¹⁹ **inversion** betyder omvending og hentyder i grammatisk sammenhæng til, at der er 'vendt om' om på placeringen af led i en sætning, således at verballedet kommer før subjektet.

skriver han, at Heidegger herigennem søger en *ontologisk* tilstand. Tidligere i kapitlet beskrev jeg, at Ihde argumenterer for, at det kun er gennem det *ontiske*, at det *ontologiske* kan forstås, men den ontologiske dimension veksler mellem de mulige betingelsers områder, der er grundlagt i det ontiske. Ihde skriver, at det netop er denne strategi, som Heidegger bidrager med ved teknologien. Han argumenterer endvidere for, at den antropologisk-instrumentelle definition af teknologien er funktionel ontisk, korrekt men partiel, og dermed begrænset til et subjektivistisk sæt af betingelser (ibid).

Ihde kritiserer Heidegger's teknologifilosofi for at være en *One Size Fits All* (ibid, p. 114), der passer i alle kontekster. Ihde argumenterer for, at Heidegger's antropologisk-instrumentelle tilgang til teknologi, gør Heidegger blind for de teknologiske kontekster og multidimensionalitet, som en pragmatisk-fænomenologisk beskrivelse bedre er i stand til at redegøre for, (Ihde, 2010, p. 114-115). Ihde skriver, at han på et tidspunkt begynder at tilføje det der kan kaldes en *pragmatisk* kritik af Heidegger's teknologifilosofi (ibid, p. 118). Ihde hævder ud fra et pragmatisk perspektiv i modsætning til Heidegger, at der ikke findes et teknologiens *væsen*. Ihde hævder, at det at søge efter teknologiens *væsen*, er en ren metafysisk og *reduktionistisk* drejning, som fastslår, at alle teknologier fra begyndelsen er reduceret til den samme monotone analyse (ibid, p. 119). Den *essens* som Heidegger's læsere er bekendt med, er en måde at betragte naturen på, som en pulje af "stående reserve", hvor naturen på forhånd er sat op i forhold til en indskrænket ramme, *Gestell*. Denne kan på en beregnende måde udfordres til at producere det som er nyttigt for menneskeheden, *væren-i-verden*.

Ovenfor har jeg fokuseret på Ihde's fortolkning af Heidegger's relationelle perspektiv mellem teknologi og mennesker, samt redegjort for forskellen mellem Heidegger og Ihde's tilgange til teknologifilosofien. I det følgende vil jeg undersøge Feenberg's kritiske tilgang til Heidegger's teknologifilosofi, samt undersøge hvilke ligheder og især forskelle der er mellem de to teoretikere.

7.3 Kritisk teori om teknologi

7.3.1 Introduktion til Feenberg

Feenberg har skrevet bogen "Critical Theory of Technology" hvor han lige som Heidegger, argumenterer for, at moderne teknologi er mere end et neutralt værktøj. Den danner

rammen om civilisationen, og den styrer menneskers liv. I bogen konstruerer han en formulering af den kritiske teknologiske teori, der ligner den substantive teori, idet den argumenterer for, at den tekniske forordning er mere end summen af redskaber, den strukturerer verden på en mere eller mindre autonom måde (Feenberg, 1991, p. 14). Jeg vil i det følgende kort redegøre for Feenberg's kritiske perspektiver på teknologi.

7.3.2 Instrumentel teori

Jævnfør Feenberg tilbyder den instrumentelle teori det perspektiv på teknologi, der er mest accepteret. Det er baseret på den sunde fornufts tanke om, at teknologi er "et værktøj", der blot venter på, at en bruger af værktøjet skal anvende det. I den kontekst er værktøj betragtet som "neutralt", uden at betydningen af værktøjets egne egenskaber er taget i betragtning. Feenberg argumenterer for, at værktøjets "neutralitet" indeholder mindst fire punkter:

1. Teknologi kan betragtes som værende rent instrumentelt, og dermed sidestilles med de mål som den er beregnet til at opfylde. Dette selv om den teknologiske neutralitet er en særlig art af instrumentelle midler, der blot er tilfældigt relateret til de infinitiver, som de beskriver.
2. Teknologi synes også at være sidestillet i forhold til politik i den moderne verden, især i forhold til kapitalistiske og socialistiske samfund. En hammer er en hammer, og uagtet hvilket værktøj der er tale om, er det nyttigt i en social kontekst. I den kontekst adskiller værktøj sig fra traditionelle retslige eller religiøse institutioner, der ikke blot kan overføres til en social kontekst.
3. Den teknologiske socio-politiske neutralitet anses normalt for at være af "rationel" karakter, og det universelle i den sandhed som den påstand indbefatter. Teknologi er med andre ord baseret på kontrollerbare og kausale propositioner. Såfremt disse propositioner er sande, er de hverken relaterede til sociale og politiske kontekster, men beholder deres kognitive status i enhver tænkt social kontekst.
4. Teknologiens universalitet betyder også, at de samme standardiserede mål kan anvendes i forskellige rammer. Selv om teknologien rutinemæssigt kan hævdes at øge arbejdets effektivitet i forskellige lande og på forskellige områder, er teknologier neutrale, da de essentielt betragtes i forhold til effektivitet i enhver given kontekst (Feenberg, 1991, pp. 5-6).

Når ovenstående forståelse af teknologi tages i betragtning, er det eneste rationelle synspunkt, at der er en uforbeholden forpligtigelse over for teknologien, og at denne uforbeholdne forpligtigelse øger effektiviteten.

Selv om den sunde fornuft appellerer til en instrumentel teori, er der nogle få der deler perspektivet om teknologiens neutralitet (ibid).

7.3.3 Substantiel teori

Den substantielle teori er karakteriseret ved en ekspansiv dynamik, der ultimativt medierer samtlige præteknologiske samfund og danner hele det sociale liv. En sådan form for instrumentalisering af et samfund er derfor en skæbne, som mennesker ikke kan undslippe, med mindre de trækker sig tilbage fra samfundet (Feenberg, 1991, p. 7). Kun ved at vende tilbage til gamle traditioner eller et simplificeret liv kan mennesket finde et alternativ til de evige fremskridt (ibid).

Feenberg henviser til, at Heidegger er enig med andre filosoffer i, at teknologien ubarmhjertigt er ved at overtage styringen af mennesket (technology is relentlessly overtaking us) (ibid, p. 7). Feenberg henviser endvidere til Heidegger's påstand om, at transformationen af verden, menneskeheden inklusiv bliver til "standing reserves" (stående reserver) og rå materiale for at blive mobiliseret i tekniske processer (Feenberg, 1991, p. 7; Heidegger, 2013, p. 19). Lige som Heidegger henviser Feenberg til, at den teknologiske rekonstruktion af moderne samfund er rodfæstet i en nihilistisk vilje til magt, der degraderer mennesket og Væren til et objektivt niveau (Feenberg, 1991, p. 7). Med den substantielle teknologiske teori, forsøger Feenberg lige som Heidegger at gøre mennesker opmærksomme på det arbitrære i denne konstruktion, eller snarere dens kulturelle karakter (ibid, p. 8). Jævnfør både Heidegger og Feenberg, er problemet ikke, at maskiner overtager eller styrer mennesker, men at det er ved at anvende dem, at mennesker foretager mange utilsigtede valg. Teknologi er ikke blot et middel, men er blevet en del af miljøet og en del af livet: dette er, hævder Feenberg, teknologiens substantielle påvirkning (ibid).

7.3.4 Kritisk teori og ændringer i civilisationen

Feenberg argumenterer for, at når mennesket vælger den teknologi som det vil anvende, bliver mennesket hvad det er, og dermed former dets fremtidige valg. Når mennesket aktivt træffer et teknologisk forankret valg, kan dette ikke forstås som en fri "anvendelse"

heraf, der er intentionen med den instrumentelle teori. Derimod benægtes at ”modernitet” en gang og for alle er et eksempel på den kritiske teori, der eksemplificerer atomistiske²⁰ og autoritative forbrugerorienterede kulturer, som mennesker nyder godt af i den vestlige verden. Der eksisterer ikke et enkelt ”teknisk fænomen” der kan karakteriseres og fornægtes som et samlet hele. Civilisationens valg er ikke bestemt ud fra teknologiens immanente drift (ibid).

Feenberg argumenterer for, at teknologi ikke er en ting i den oprindelige betydning af begrebet, men er en ”ambivalent” proces af udvikling der udelukkes, når flere muligheder tages i betragtning. Ved denne teknologiske ”ambivalens” skal der sondres i forhold til neutralitet, i forhold til den rolle som det bidrager med i forhold til designede sociale værdier, og ikke blot i forhold til anvendelsen af tekniske systemer. Teknologien bliver ud fra dette perspektiv en social slagmark, eller måske en metafor som hævder, at den er ”tingenes *parlament*”²¹ (Feenberg, 1991, p. 14), hvor kulturelle alternativer er debatterede og afgjorte.

Civilisationer definerer en menneskelig variant, der karakteriseres ud fra kultur, socialitet, geografi og økonomiske forhold der alle former civilisationer og skelner dem fra hinanden. Tidligere var produktionsområder opdelt efter rollemønstre, hvor alder, køn og status samt religion, kunst eller krigsførelse afgjorde forskelle. Feenberg argumenterer for, at den industrielle civilisation gradvist homogeniserer alle forskelligheder, da den undergraver traditionelle værdier og udsletter grænser (ibid, p. 15).

Han argumenterer endvidere for, at der er to parter i industrielle civilisationer, den ene part er den magtudøvende som bestemmer, og den anden part som består af de som adlyder. Da locus of technical control²² har indflydelse på den teknologiske udvikling, kan nye former for kontrol komme fra medarbejderne i en virksomhed (bottom up), og dermed ændre udviklingen (ibid).

²⁰ Lægger vægt på detaljen.

²¹ Begrebet ”tingenes Parliament” er skabt af filosof, antropolog og sociolog Bruno Latour.

²² Locus of control (personlighedspsykologi) er den grad hvormed mennesker tror, at de selv har kontrol over situationer og resultater, eller om de er styrede af udefrakommende faktorer, som de ikke har kontrol over. Locus of control er svært at oversætte til dansk, og derfor bibeholder jeg det engelske begreb.

Som det fremgår af Feenberg's teori, adskiller dele af hans kritiske teori om teknologi sig væsentligt fra Heidegger's, da Heidegger som eksistentiel tænker fokuserer på teknologiens ontiske og ontologiske værensarter, og den menneskelige aktivitet og relation i forhold til teknologien. Feenberg derimod er blandt andet kritisk tænker, og medinddrager civilisationer og dermed kulturelle, sociale, geografiske og økonomiske aspekter, ligesom han også inddrager sociale og politiske aspekter. De sociale og politiske aspekter som Feenberg inddrager er socialismen og kapitalismen, hvor han tager udgangspunkt i Karl Marx' teorier. Ud over de ovennævnte tilgange medinddrager Feenberg Locus of Control, der som tidligere nævnt er et psykologisk begreb, hvilket viser, at han i modsætning til Heidegger arbejder interdisciplinært.

I kapitel 7 har jeg argumenteret og redegjort for Heidegger's perspektiv på teknologi, og inddraget Ihde's fortolkning af Heidegger's relationelle perspektiv mellem teknologi og mennesker, samt argumenteret og redegjort for især forskellene mellem de to teoretikeres tilgang til teknologien. Jeg har ligeledes argumenteret og redegjort for Feenberg's kritiske tilgang til Heidegger's teknologifilosofi, og også her redegjort for især forskellene mellem de to teoretikeres tilgange til teknologien. Nedenfor opsummerer jeg hele teoriafsnittet.

7.4 Opsummering af teori og operationalisering

I dette speciale er der anvendt to teoriformer der belyser problemformuleringen, hvor den første belyser fænomenet "psykologisk ejerskab", se kapitel 6, og hvor den anden belyser det teknologifilosofiske perspektiv kapitel 7. Fænomenet "psykologisk ejerskab" belyser jeg med filosofisk teoretiske tilgange.

Kapitel 6.1 undersøger hvorfor "psykologisk ejerskab" er et emne, der kan sættes i en filosofisk kontekst, og hvordan det kan forstås ud fra et filosofisk perspektiv, selvom begrebet har sin oprindelse i organisationsteorien. Den mangfoldige og veletablerede litteratur som findes på området, viser at besiddelse og ejendom kan ses ud fra et såvel materielt som et immaterielt perspektiv.

Locke's definition af ejerskab, har fokus på individets aktive handlen, og dets arbejde med noget bestemt, som for eksempel at bearbejde og dyrke jord for derved at høste afgrøderne, og derved forbedre vilkårene utilitaristisk. Locke henviser til, at verden blev givet af Gud

til den flittige og fornuftige, og at arbejdet skal være menneskets retmæssige adkomst til ejendom.

James' perspektiv på ejendom og besiddelse definerer hvorledes det empiriske selv hos hver og én er det som mennesket kalder *mig* og hvad det kalder *mit*. Han definerer forholdet mellem mennesket og ejendom som, at mennesket er summen af sine ejendomme. Hans perspektiv på ejendom tager udgangspunkt i selvet, som han inddeler i det materielle og det åndelige selv.

Heidegger's teori om hjemlighed, der forklarer fænomenet "psykologisk ejerskab" er ud fra et ontologisk perspektiv, hvor han først definerer i-verden-væren som enhedsligt og holistisk fænomen, der kan nedbrydes i tre delelementer. Disse delelementer består af »i-verden«, der bestemmer *verdensligheden*, det »værende« »man«ét, og dermed »hvem« samt *I-væren* der er den eksistentielle tilgang til afklaring af spørgsmålet. Derudover skelner han mellem rumlige og eksistentielle former, der er forklaret ud fra punkt to i hans enhedslige fænomen i-verden-væren, hvor »man«ét er det udstrakte selv.

Dette at bo (*Buan, Dwelling*) er det essentielle i Heidegger's begreb om hjemlighed, da det kan sammenlignes med bygning, bolig og et sted at dvæle. Det oldtyske begreb *Buan* betyder at blive på samme plads, og dyrke jorden, have dyr, og at være selvforsynende.

Dreyfus har udviklet en fortolkning af Heidegger's tilgang til hjemlighed, ved at fokusere på hjemlighedens modsætning, nemlig uhjemlighed. Dreyfus argumenterer for, at individet i ungdomsårene gennemgår en identitetskrise, hvor den unge i løbet af denne krise er uhjemlig i forhold til sig selv, og søger at opnå hjemlighed. Dette gøres ved at individet »vælger« sig selv, hvis dette er muligt, og herved ser »man«ét sig selv som værende i verden.

Heidegger opdeler som tidligere beskrevet teknologi i middel og mål samt en menneskelig aktivitet, hvor han kritiserer, at teknologi traditionelt ses som et middel til at nå et mål med. Han argumenterer for at begge definitioner hører sammen, da det kræver menneskelig aktivitet at skabe midler og mål. Han hævder, at teknologi er en instrumentel indretning, og ikke blot et neutralt værktøj.

Den menneskelige aktivitet definerer Heidegger i hans ofte anvendte eksempel med hammeren, som værende en varetagelsesmodus da hammeren som brugsværktøj ikke tjener noget formål, hvis ikke den anvendes til formålet. I forhold til moderne teknologi, forsøger Heidegger at afsløre, hvorledes mennesker mobiliseres til en stående-reserve, for derved altid at stå til rådighed for de ændringer, som der forekommer i samfund på baggrund af en altid udviklende teknologi. Den menneskelige adfærd under teknologiens kontrol kalder han for ”*Gestell*”.

Ihde henviser til Heidegger's komplekse og fænomenologiske teori, og at Heidegger's anvendelse af de græske tekster i hans analyse ofte overses af de fleste oversættere, der viser modsættende relationer af samtidige scener. Ihde kritiserer også Heidegger for at være blind for de forskelligartede teknologiske kontekster, da Heidegger ikke medtager det pragmatiske perspektiv. Ihde kritiserer endvidere Heidegger's søgning efter teknologiens væsen for at være metafysisk og *reduktionistisk*.

Feenberg argumenterer lige som Heidegger for, at teknologi er mere end et neutralt værktøj, og at den danner rammen om civilisation og at den styrer menneskers liv. Feenberg ser ikke teknologi som en neutral ting, men ser den som del af en proces, der medvirker til at rekonstruere verden. Han argumenterer for, at mennesker skal træffe bevidste valg om de vil styres af teknologi eller om de vil styre teknologien, hertil anvender han det psykologiske begreb locus of control.

7.4.1 Operationalisering

I dette delkapitel vil jeg undersøge, hvilke teorier, der kan anvendes som værktøjer i analyseafsnittet. Da dette speciale er fagfilosofisk og dermed humanistisk, kan der ikke lige som i naturvidenskaben skabes målbare entiteter. Jeg vil dog hævde, at der kan drages sammenligninger mellem de teorier, som jeg har anvendt og telemedicin, som den fremgår af casen.

Locke's teori om ejendom er præsenteret i kapitel 6.2.2, og jeg vil her argumentere for, at det samme gør sig gældende i en organisation. Hvis eller når en ansat i en organisation føler, at hans arbejde værdsættes og at han har medindflydelse på organisationens eller arbejdets fælles mål, vil han føle større ejerskab i forhold til sit eget arbejdes bidrag.

James' præmis for, at individet ser noget som sin ejendom er præsenteret i kapitel 6.3. Jeg vil argumentere for, at der er en kobling til ejendomspektivet og en eventuel ændring heraf, hvis berømmelse og deres hænders arbejde (Locke) angribes. I forhold til telemedicin kan "angrebet" ses som værende ændringen i omsorgsgeografien²³, og det er i den kontekst, at individet har behov for at føle, at telemedicin bliver en del af dem selv, for at kunne forholde sig til den. I kapitel 8.2 vil der være eksempel på, hvorledes dele af personalet ser anvendelse af ITC, som en trussel mod deres følelser for de varme hænder, og at deres perspektiv på omsorg af borgere bliver "angrebet".

I forhold til Heidegger's teori om tilstedeværen som grundforfatning i i-verden-væren, kan der argumenteres for, at de tre delelementer samt hans eksistentielle form har betydning for, hvorledes »man«'et ser sig selv i verden. Han argumenterer for, at det udstrakte selv (menneskekroppen) er i-verden, og at det udstrakte selvs eksistentielle tilgang kan ses i lyset af, *hvad mening med væren er*.

Det sundhedsfaglige personale i casen forholder sig til det kendte og trygge, som Heidegger beskriver som egentlighed og hjemlighed. Derved kan det antages, at en ændring af omsorgsgeografien i deres optik er noget uegentligt og uhjemligt, da deres perspektiv på deres i-verden-væren således brister. Her viser Gadammers hermeneutik sig ved, at det sundhedsfaglige personales forudforståelse for omsorg styrer deres syn på ældreomsorg. Her er der ikke direkte tale om tekster, om end det sundhedsfaglige personale også forholder sig til de teorier, som de i deres uddannelse har læst, hermed menes også forudforståelsen for (Zu-tun-haben).

Der kan med Heidegger's definition ikke argumenteres for, at teknologien er nyttig og anvendelig. Hvis eller når midlet og målet i forhold til telemedicin er, at kunne behandle flere mennesker med færre hænder, som kapitlet om telemedicin beskriver, er det jævnfør Heidegger ikke et spørgsmål om at ændre perspektiv, men at undersøge og derigennem afsløre teknologien og den instrumentelle tilgangs sande væsener, da teknologi ikke

²³ Omsorgsgeografi betyder, at behandlings- og omsorgsarbejde ikke finder sted i traditionel forstand som på en klinik eller et hospital, men kan varetages i patientens eget hjem. Denne ændring medieres via forskellige former for digitale apparater, hvor patienten foretager målinger i eget hjem, og sender resultaterne til en klinik eller et hospital (Hunich og Olesen, 2014). Patienter eller borgere kan endvidere få installeret en skærm i eget hjem, og kan via internetforbindelse kommunikere audiovisuelt med sundhedsfagligt personale (Yde, 2019a).

udelukkende er instrumentel. Først når disse forhold er afdækkede, kan der træffes beslutning om anvendelsen af teknologi, her telemedicin.

Hvis telemedicin jævnfør OECD anvendes fordi der er en øget aldring i befolkningen og der er færre hænder til at tage vare på syge og ældre, men i øvrigt sker i Heidegger's beskrivelse af total uegentlighed og reflekterethed, foreligger der et problem. Her skal der jævnfør Heidegger's teori foreligge en afsløring af de fænomenologiske forhold af hans enhedslige begreb om væren-i-verden, således, at anvendelse af telemedicin ikke blot sker ud fra et dagligdagstyranni.

Heidegger's undersøgelse i forbindelse med menneskelige aktiviteter, hvor der kan ses endeløse og vedvarende ændringer i forhold til en konstant mobilisering af teknologi, bliver interessant og meget relevant i forhold til telemedicin. Heidegger beskriver, at objekter rangordnes samt er i konstant tilblivelse eller bevægelse, og at dette mobiliserer mennesket til altid at være omstillingsparat og manipulerbart. Han hævder desuden, at teknologi udgør en ny type af et kulturelt system, der rekonstruerer den sociale verden, hvor teknologien styrer befolkningen. At Heidegger her definerer, at teknologi udgør en ny type af *kulturelt* system, der rekonstruerer den *sociale* verden, betyder ikke, at han arbejder med *kulturelle* og *sociale* fænomener, han anvender disse begreber til at sætte teknologiens indflydelse på befolkningen i perspektiv.

Ihde fortolker Heidegger's komplicerede fænomenologiske tilgang til teknologifilosofien, og forklarer hvordan det *ontiske* og det *ontologiske* øver indflydelse på, og er betinget af hinanden. Ihde uddyber dette ved at skrive, at den ontologiske dimension veksler mellem de mulige betingelsers område, og at dette er grundlagt i det ontiske som det fremgår af kapitel 7.2.2. Det væsentlige i sidste sætning er, at teknologi er en menneskelig opfindelse, og hvor teknologien er noget faktisk. Ihde påpeger dog også, at Heidegger ikke medtager et pragmatisk perspektiv på teknologi, hvilket er et problem, da teknologi ikke kan betragtes rent metafysisk, som Heidegger gør.

Feenberg inddrager i hans kritiske teori om teknologi jævnfør kapitel 7.3, kulturelle, sociale, geografiske og politiske aspekter, og disse aspekter inddrager Heidegger ikke. Hvordan disse øver indflydelse på menneskers implementering og accept af telemedicin, vil fremgå af analysen i kapitel 9.2.

Ovenfor har jeg operationaliseret de forskellige teorier. Det fremgår, at der er relevante koblinger mellem teorierne samt organisationernes argumenter og redegørelser for tilgangen af telemedicin, psykologisk ejerskab og teknologifilosofi. Nedenfor redegør jeg for ”Viborgprojektet” som er en case, for derefter at anvende denne i forhold til analyse og fortolkning.

8 ”Viborgprojektet” Case

8.1 Indledning til casen

Casen er baseret på et forskningsprojekt, som er indgået mellem Center for IT og ledelse, der er placeret under Statskundskab på Aalborg Universitet og hjemmeplejen i Viborg Kommune. Jeg var som nævnt i indledningen i praktik som forskningsassistent på 9. semester i efteråret 2018, hvor jeg fik til opdrag at undersøge fænomenet ”ejerskab”. Denne undersøgelse dannede sammen med telemedicin, som jeg inkluderede i eksamensprojektet grundlag for dette speciale. Praktikopholdet blev afsluttet med forskningsprojektet ”Viborgprojektet set i lyset af psykologisk ejerskab”.

I selve casen her vil jeg beskrive indhold og formål med Viborgprojektet, i analyse-, fortolkning- og diskussionsafsnittene vil jeg inddrage dele af de transskriptioner, som forskergruppen har stillet til rådighed. Disse er fremkommet på baggrund af semistrukturerede interviews, som forskergruppen har foretaget med ansatte på forskellige niveauer i den del af hjemmeplejen i Viborg, som deltog i dette forsøg. Jævnfør aftale med Gitte Tjørnehøj som var min vejleder i praktikperioden, vedlægges transskriptionerne ikke, da de er forskergruppens ejendom, og jeg ikke har tilladelse til at vedlægge dem. Der nævnes ikke navne på de interviewede personer, men jeg skriver derimod deres funktion i hjemmeplejen (Yde, 2018b).

8.2 ”Viborgprojektet”

”Viborgprojektet” er gennemført som et pilotprojekt, hvor hjemmeplejen i Viborg forsøger at erstatte nogle fysiske hjemmebesøg med digitale besøg. De borgere der deltog i projektet, får udleveret en skærm, der stilles op i hjemmet. Denne ændrede form for besøg kaldes for telemedicin, selvom telemedicin også kan bestå af andre ydelser, der leveres på afstand gennem informations- og kommunikationsteknologiske teknologier (Yde, 2019a), jævnfør kapitel 5.

Idéen til pilotprojektet opstår da Innovations- og udviklingslederen (IU) på et mastermodul på Københavns Universitet omkring det nære sundhedsvæsen, oplever at der tales om Epitalet KOL-borgere, der er udskrevet fra hospitalet med skærme (Yde, 2019a og Yde, 2018b). Det her beskrevne Epitalet, er et telemedicinsk tilbud til borgere med KOL (Kronisk Obstruktiv Lungesygdom), i Lyngby-Tårnbæk Kommune. IU tænker over det hun hører, og mener, at den måde at anvende telemedicin på også kan anvendes i Jylland, og da hun kommer tilbage til Viborg, taler hun med forskellige relevante personer i kommunen. Disse samtaler fører til, at der foretages en undersøgelse af mulighederne, men da der på daværende tidspunkt ikke er KOL-patienter i Viborg Kommune, tænker hun idéen ind i hjemmeplejen i stedet (ibid).

Måden som pilotprojektet startede op på, fremgår af nedenstående citat fra en transskription. Læserens opmærksomhed henledes på, at transskriptionen er citeret, og fremgår derfor som skrevet i transskriptionen.

Interview med IU.

”Så vi tænkte, nu må vi starte sådan helt fra scratch og tænke sådan helt ud af boksen, og så skulle vi have vores praktikere med. Så det vi gjorde det var at vi valgte en gruppe som var rigtig store geografisk, for hvis det er sådan noget med netværk og skærløsninger og sådan noget, så er der rigtig mange huller i vores mobilnetværk og sådan noget, så vi var nødt til at et sted hvor vi virkelig udfordrede teknikken. Så vi fandt sådan en landgruppe som var udfordret på det her, og så samlede vi simpelthen personalet derude og det var sygeplejerskerne, det var deres ledere og det var alle hjælpere og de blev præsenteret for, hvordan man kan lave en videokonsultation med en borger, hvad teknikken kan og de fik lov at prøve det lidt og sådan noget, og så lavede vi sådan en proces hvor de skulle brainstorme og simpelthen skrive ned alle de ydelser, de tænkte man kunne levere på en skærm til en borger” (transskription; Yde, 2019a, p. 11-12).

Som det fremgår af citatet, har plejepersonalet på samtlige niveauer fået indflydelse på teknologien, og har dermed været aktive i forhold til processen med at få den nye tilgang til de plejefaglige opgaver. De har derved medvirket til den nye praksis i forhold til besøg

hos borgere via en skærm. Dette giver projektleder VHS, der også er leder for distriktsgruppen og pilotprojektet, et godt eksempel af, som fremgår transskriptionen nederst på side 11 i en af transskriptionerne:

”Jeg tror jeg startede med at sige, at vores succes den beror på, at vi har inddraget personalet fra starten, at det er deres ejerskab. Det er frontpersonalets ejerskab og det er lederens ejerskab”.

”Men samarbejde med lederne og frontpersonale, der får ejerskab, og så samarbejdet med (systemudbyderen) har også været en vigtig del af det. At de har været inde over og høre ønskerne ude fra driften” (ibid, p. 12).

Ud over at hele personalet er medinddraget fra starten, fremgår det også af en transskription, at samtlige brugere af det nye system der arbejder i sygeplejen, har mulighed for at kommunikere direkte med systemudbyderen (Yde, 2018b og Yde, 2019a). Kommunens egen IT-afdeling var også med i hele processen, hvilket betyder, at samtlige involverede parter på samtlige niveauer i organisationen aktivt deltog i at forme og udvikle systemet, så det blev tilpasset iterativt hele vejen. Når der i et projekt som dette anvendes en iterativ proces, tilpasses systemet løbende, og der sker ikke fejl som det senere tager tid at justere. Et systemudviklingsprojekt som dette kan basalt set ske på to måder, enten ved at anvende ovennævnte iterative proces (agil udvikling) eller ved at anvende vandfaldsmodellen²⁴.

Personalet blev vænnet til at anvende skærme i plejegruppen, hvor de øvede på hinanden, det giver IU et godt eksempel på, i transskriptionen side 2 siger hun følgende:

”Der var to forskellige skærme i hver sit rum og så sad de simpelthen og øvede sig i det der med at snakke. For nogle så var det nemt. Og det var dem som var vant til at bruge Skype og Face-Time og sådan noget, den yngre generation, Men dem som var lidt ældre og formentlig havde en lidt højere status i gruppen rent fagligt, altså der var bare power bag hvad de sagde, ja de havde det lidt svært det her, men fandt ud af nå er det bare det, det kan jeg altså godt” (ibid).

²⁴ Vandfaldsmodellen er en model for udvikling af software (en proces til at lave software) hvor softwareudvikling betragtes som konstant flydende nedad (som et vandfald) gennem faserne: kravspecifikation, design, implementation, afprøvning/fejlfinding, integration og vedligeholdelse (Wikipedia).

Den del af personalegruppen der er vandt til at anvende Skype eller FaceTime, har ikke svært ved at anvende skærmene, da de mestrer teknologien i forvejen. De der ikke er vandt til Skype eller FaceTime finder jævnfør citatet dog hurtigt ud af, at anvendelsen ikke er svær, og vænner sig hurtigt til anvendelsen af teknologien.

Det fremgår af én transskription, at der både er dele af personalet, borgere men også pårørende til borgere, der er modstandere af den nye teknologiske besøgsform. Der er pårørende til borgere, der mener, at ”det kan min mor nok ikke finde ud af”, og det selvom borgeren selv har været interesseret i den nye besøgsform. I disse situationer har borgeren så ikke fået installeret en skærm i hjemmet.

En interviewer spørger en ansat om den besparede køretid som skærmbesøg medfører, og hvordan det er gået hende i forhold til at vænne sig til skærmbesøg, på side 2 i transskriptionen:

”Det var jeg stærkt modstander af. Jeg var så gal dengang, man sagde vi skulle bruge det. Den omsorg – jeg kunne se alle de problematikker” (ibid)

Som det fremgår af citatet, er denne person meget imod den nye form for digitalt besøg, og siger, at hun kan se *alle de problematikker*, hun uddyber hvilke problematikker det drejer sig om i transskriptionen, hvor hun nævner at borgerne kan *”snyde og bedrage os”*, og at hun ikke har kontrol med om det er den rigtige medicin der indtages. Det fremgår desuden af en transskription, at der er nogle få medlemmer af personalegruppen, der har sagt op, og har søgt nye udfordringer på grund af pilotprojektet og de digitale besøg.

I forhold til selve IT og digitaliseringsdelen i kommunens IT-afdeling er IT forretningskonsulent KB interviewet, hvor han fortæller om omstilling, teknologi og levering af en anderledes form for service. Han giver en god beskrivelse af de udfordringer, som de ser, at dette projekt kan give:

”Jeg synes, noget af de vi oplevede, det var at helt fra starten med det her projekt, så udfordrede det os. Der er jo tale om noget IT, som kommer ud meget tæt på borgerne, og helt fra starten var der også en usikkerhed omkring, hvordan skal vi supportere det her IT. Oprindeligt tror jeg egentlig det var tænk som, at vi havde en stor rolle ift. at supportere det her IT ud til borgerne også. Og det er jo en meget stor omstilling ift. til det vi har været

vant til og gjort de seneste 20 år. Vores rolle har været på medarbejderne og på at give support der. Og sådan et projekt her, hvor der kommer noget IT ud, som skal køre ved borgeren og endda også på sigt vores²⁵ eget udstyr. Det så vi som et stort skift og en stor udfordring, hvor vi kunne blive i tvivl om. Har vi for det første ressourcerne til det her, og har vi kompetencerne til det også”.

Citatet viser, at den interviewede sammen med den øvrige IT-afdeling har udfordringer i forhold til denne nye måde at levere IT på. KB nævner senere i interviewet det lovgivningsmæssige omkring persondataloven, som værende en udfordring i forhold til sikkerheden omkring brugerlogin.

Det IT-system der skal anvendes for at personalet kan kommunikere audiovisuelt tilpasses de iPads, som personalet i forvejen anvender i hjemmeplejen, men udfordringen er, at installere internetforbindelse til samtlige borgere. Dette gøres delvist ved hjælp af et fritstående modem for at holde omkostningerne nede.

Ved spørgsmålet om hvilken løsning der skal benyttes, svarer KB, at valget faldt på en app løsning, da den er enkel at anvende og udvikle på en iPad. Årsagen hertil giver KB en god beskrivelse af:

”Det har været et ønske m dels på medarbejdersiden at mere fleksibelt kunne tage de kald, så man kunne tage dem mobilt og ikke skulle ind til en skærm, og så har det også været et ønske om på sigt at kunne komme ud og køre på borgerens eget udstyr. Det har det været naturligt, at det har landet på, at det skulle være en app løsning. For det her med at supervisere en videoklient på en windows pc eller en macpc er meget mere omfattende end at skulle supporvisere end app. på mobilt operativ system”.

Som det fremgår af citatet, er medarbejdersiden, der skal anvende skærmopkald medinddraget fra starten, hvor der er taget hensyn til deres ønsker og behov i udviklingen af

²⁵ Der står vores eget udstyr, men dette må være en fejl i transskriptionen eller udtalelsen fra KB, da det er meningen, at IT på sigt skal være på borgernes eget udstyr. Borgerne har i projektet fået stillet skærm og moden til rådighed af kommunen.

teknologien. Samtidigt har der været fokus på en enkel og funktionel løsning, som overholder de sikkerhedsmæssige krav, der fremgår af persondataloven.

Selv om pilotprojektet umiddelbart er en succes, er kommunen ikke gået videre med at arbejde på denne måde. Forsøget er dermed ikke blevet videreudviklet og implementeret i hele kommunen.

9 Analyse

Analysen baseres på nogle dele af de interviews, som to forskere på CIM har foretaget med personale på forskellige niveauer i ”Viborgprojektet”. Læseren mindes her om, at der er tale om en tredobbelt hermeneutisk bevægelse, da jeg fortolker såvel plejepersonalets som forskernes fortolkning af den livsverden som plejepersonalet oplever.

Jeg opdeler analysen i de to overordnede teoriafsnit der indebærer filosofiske perspektiver på ”psykologisk ejerskab”, samt menneskets interaktion med teknologien. Disse analyseres i forhold til telemedicin, hvor fokus vil være på den fænomenologiske tilgang med personalets oplevelse af deres arbejdsmæssige livsverden. De forskellige teoretikeres perspektiver vil blive bragt i spil, i den udstrækning som det selekterede materiale tillader.

9.1 ”Psykologisk ejerskabs” rolle ved implementering af telemedicin

Dette afsnit om ”psykologisk ejerskab” medtager emnerne om ejerskab og hjemlighed versus uhjemlighed.

Af et interview med IU om hvordan man i Viborg har opstartet anvendelse af telemedicin, beskriver hun, at de har fundet en landgruppe og samlet hele personalet på tværs af faggrupper som bliver præsenteret for, hvordan man laver en videokonsultation med borgere. Hele gruppen introduceres til teknologien og afprøver den, hvorefter de skal brainstorme i forhold til idéer om anvendelse heraf inden for de ydelser som de leverer. Se første interview i kapitel 8.2.

Jeg vil her argumentere for, at Locke’s teori kan anvendes på følgende måde, når man tager den epokale forskel i betragtning. IT og telemedicin er nuværende redskaber, som man anvender til at løse opgaver med, disse kan ligesom jorden og dyrkelsen heraf i Locke’s teori derfor ses som ejendom. Når den øverste ledelse i ”Viborgprojektet” har samlet samtlige medarbejdere på tværs af faggrupper, kan der argumenteres for, at denne

gruppe mennesker nutidigt kan sammenlignes med Locke's *"fælles ejendom i dét sogn"*. Jeg sammenligner her medarbejdergruppen med et sogn, da de har sammenfaldende arbejdsområder og interesser, og lige som i et sogn udgør forskellige faglige og menneskelige niveauer.

Derudover fremgår det af casen, at personalet på samtlige niveauer har indflydelse på udviklingen af teknologien, og dermed været aktive i forhold til tilgangen til den ændrede form af de plejefaglige opgaver. Den iterative proces, der er anvendt i "Viborgprojektet" bevirker, at IT-systemet løbende justeres, så fejl og mangler der tager tid og koster ressourcer ikke opstår, men løbende tilrettes, som i en agil proces. Dette i modsætning til vandfaldsmodellen hvor problemer, fejl og mangler ofte først opdages og reguleres senere, idet processen stringent følger de forud opstillede krav (kravspecifikation). Når brugerne har medindflydelse og er aktive i forhold til proces og udvikling af IT-systemet, og samtidigt har mulighed for at kommunikere direkte med systemudbyderen, føler brugerne ikke, at de får trukket noget ned over hovedet som ikke virker. Det nye system fordærver og ødelægger ikke arbejdsprocesser, brugerne får ikke spildt deres tid på et system, der ikke virker, og herved undgås splid og ufred.

Inddragelsen af personalet i processen med udvikling af den nye måde at anvende iPads på i hjemmeplejen, hvor de også brainstormer i forhold til ideer, giver personalet medindflydelse, og processen bliver ligeledes agil. Man kan spørge om inddragelse af samtlige medarbejdere i processen sikrer, at de føler ejerskab, og at iPads og telebesøg bliver en del af deres identitet, som James argumenterer for. Ved at inddrage samtlige medarbejdere fra begyndelsen, kan der argumenteres for, at deres materielle selv er aktivt i processen, og at deres åndelige selv i det omfang som det tilhører det materielle selv, sådan som de opfatter det er en del af det empiriske selv. Her ses James' perspektiv på ejendom i forhold til hvordan det empiriske selv er den totale sum af alt det, som han kan kalde sit. Mennesket føler og handler i forhold til bestemte ting, som de føler i forhold til dem selv. Udviklingen af denne nye måde at arbejde på bliver med James' perspektiv dermed en del af personalet selv, og derfor får denne nye form for omsorg en instinktiv betydning for personalets præferencer.

Ihde's fortolkning af Heidegger's komplekse fænomenologiske teoritilgang i forhold til sandhed som en *afslørende-skjult* struktur, kan siges at finde sted her. Dette fordi IT og omsorgsrelaterede opgaver i forhold til borgere viser sig at kunne anvendes på en anden måde, end personalet normalt ser disse på. Personalet anvender normalt iPads til informationssøgning og dokumentation, det for personalet og borgerne skjulte i anvendelse af iPads afslører, at disse også kan bruges i stedet for fysiske besøg. Personale og borgere kan kommunikere audiovisuelt på afstand. Dette har de ikke gjort før, og det er denne audiovisuelle kommunikation på afstand, der er ny, i forhold til de fysiske besøg.

Når læger, sygeplejersker, øvrigt sundhedspersonale samt borgere, patienter og pårørende tillægges Heidegger's ontologiske og eksistentielle perspektiv, kan det argumenteres for, at en ændring af omsorgsgeografi kan føles som et "angreb". Dette "angreb" kan dermed fastholde dem i deres perspektiv inden for den traditionelle form for sygepleje, da de ikke forholder dem til metaperspektivet i den øgede aldring og det forholdsmæssigt reducerede personale til at løfte opgaven. Derudover betragter personale, patienter, pårørende og teoretikere heller ikke den samlede værdikædeproblematik, som Porter har beskrevet den.

Nedenstående citat kan demonstrere hvordan dele af personalet kan socialiseres i en given kontekst ved hjælp af øvelse og guidning fra andre, og gennem aktiv handling kan blive fortrolige med teknologien. Derved kan uhjemlighed vendes til hjemlighed, for de ældre, der ikke kender Skype og Face-Time. Der er her ikke tale om, at øvelse i sig selv socialiserer, og flytter følelsen af uhjemlighed til hjemlighed, det er den fælles indsats og processen med at øve sig i noget nyt, der opbygger færdigheder, og som dermed er afgørende. I Heidegger's teori om »væren-i-verden« og hjemlighed og uhjemlighed, og Dreyfus' fortolkning af samme, fremgår det, at i-verden ikke skal forstås i forhold til sig selv, men også i forhold til det omgivende samfund. En kultur skal altid ses i forhold til den menneskelige natur, og derfor må i-verden først socialiseres i forhold til en kulturs væren-i-verden. Når det enkelte individ er socialiseret i en given kontekst, kan det siges at føle hjemlighed, men før det er socialiseret, kan det siges at føle uhjemlighed. Dreyfus definerer i kapitel 6.5, hvordan processen fra uhjemlighed til hjemlighed kan foregå, idet han anvender Erikson's udviklingspsykologiske eksempel med, der skal finde sig selv, og som Heidegger kalder *at vinde sig selv*.

”Der var to forskellige skærme i hver sit rum og så sad de simpelthen og øvede sig i det der med at snakke. For nogle så var det nemt. Og det var dem som var vant til at bruge Skype og Face-Time og sådan noget, den yngre generation, Men dem som var lidt ældre og formentlig havde en lidt højere status i gruppen rent fagligt, altså der var bare power bag hvad de sagde, ja de havde det lidt svært det her, men fandt ud af nå er det bare det, det kan jeg altså godt”.

Citatet fremgår af kapitel 8.2. I sidste del af citatet, fremgår det, at de ældre med en højere faglig status i gruppen, udtaler sig fagligt bedre: *”altså der var bare power bag hvad de sagde, ja de havde lidt svært det her, men fandt ud af nå er det bare det, det kan jeg altså godt”*. Der kan argumenteres for, at de forholder dem til deres eksistens i verden, som den nu danner sig med denne nye teknologiske tilgang til deres arbejdsopgaver. I denne tilstand indser de, at de jævnfør Heidegger’s tredje perspektiv i-verden-væren ikke kan finde mening ved at identificere sig med rollen, hvor de ikke kan anvende digitale medier. Omskrevet til en Heideggersk tankegang, vælger deres i-væren derfor de sociale muligheder, som er til rådighed for dem, som her hvor de sidder og øver sig ved skærme. De yngre som føler hjemlighed i forhold til anvendelsen af Skype og FaceTime, er socialiserede i forhold til den digitale kommunikations kultur.

I et interview med en ansat om sparet køretid og tilvænnning til de nye skærmbesøg udtaler hun: *”Det var jeg stærkt modstander af. Jeg var så gal dengang, man sagde vi skulle bruge det. Den omsorg – jeg kunne se alle de problematikker”*. I forhold til Heidegger’s hjemlighed og uhjemlighed ses det her, at personen ikke føler hjemlighed, men derimod føler at skærmbesøg er en fremmedgørelse i forhold til hendes perspektiv på omsorg, og at hun ikke føler, at hun har kontrol med situationen.

Ovenfor har jeg analyseret Locke, James, Heidegger og Dreyfus’ fortolkning af Heidegger’s teori om ejendom (ejerskab) i forhold til casen. Som det fremgår af denne del af analysen, ses der sammenhæng mellem teorier og plejepersonalets livsverden. I det følgende vil jeg analysere Heidegger’s tilgang teknologifilosofi og Ihde og Feenberg’s fortolkning af Heidegger i forhold til casens telemedicinske aspekt.

9.2 Teknologi er ikke blot neutral

I forhold til teknologifilosofien vil jeg fokusere på emnerne middel og mål, menneskelig aktivitet (instrumentel teori), og relationer.

Af casen fremgår det, at den nye teknologiske løsning er et middel, som tjener det mål at spare køretid, da store dele af Viborg Kommunes borgere bor i landdistrikter, hvor der er langt mellem dem. Derudover vil borgerne med skærmopkald i stedet for fysiske besøg opleve færre forsinkelser ved besøg, og de vil være mere uafhængige i forhold til, at der kommer ”fremmede” i deres hjem. Kommunen på den anden side kan spare omkostninger ved mindre kørsel, og personalet kan spare tid på at køre rundt. Dette viser hvorledes kommunen anvender teknologien som middel til at nå et mål med samt som instrument, og det er den common-sense forståelse, som Heidegger ønsker at gøre op med.

Den menneskelige aktivitet i forhold til teknologien ses af nedenstående citat, hvor IT forretningskonsulent KB udtaler:

”Jeg synes, noget af de vi oplevede, det var at helt fra starten med det her projekt, så udfordrede det os. Der er jo tale om noget IT, som kommer ud meget tæt på borgerne, og helt fra starten var der også en usikkerhed omkring, hvordan skal vi supportere det her IT. Oprindeligt tror jeg egentlig det var tænk som, at vi havde en stor rolle ift. at supportere det her IT ud til borgerne også. Og det er jo en meget stor omstilling ift. til det vi har været vant til og gjort de seneste 20 år. Vores rolle har været på medarbejderne og på at give support der. Og sådan et projekt her, hvor der kommer noget IT ud, som skal køre ved borgeren og endda også på sigt vores eget udstyr. Det så vi som et stort skift og en stor udfordring, hvor vi kunne blive i tvivl om. Har vi for det første ressourcerne til det her, og har vi kompetencerne til det også”.

Her ses hvordan teknologien er en menneskelig aktivitet. Den menneskelige aktivitet fremgår dog også af de første tre citater i kapitel 9.1, hvoraf det fremgår, hvorledes personalet er inddraget i processen og har medindflydelse på udviklingen af det nye system. Det er hele denne komplekse indretning, som Heidegger kalder *Einrichtung* eller *instrumentum*.

Ovenfor har jeg kort defineret Heidegger's definition af middel og mål samt menneskelig aktivitet særskilt, men da begge definitioner jævnfør Heidegger hører sammen, vil jeg i det følgende analysere dem samlet.

Jævnfør Heidegger, "er den instrumentelle definition af teknologi så forbløffende korrekt, at den også gælder for moderne teknologi, og at den moderne teknologi er ny i modsætning til ældre håndværksteknologier". Heidegger's kritiske tilgang til den instrumentelle måde at tænke på, ses i casen, der viser samme billede sig i forhold til middel og mål samt menneskelig aktivitet, hvorfor den ud fra dette perspektiv med rette kan hævdes at være forbløffende korrekt i 2019. Her viser iPads sig at være et alternativ middel, der anvendes til audiovisuel kommunikation og informationsudveksling i modsætning til den traditionelle anvendelse inden for hjemmeplejen, hvor den anvendes til informationssøgning og dokumentation. Målet hermed er som før nævnt blandt andet at reducere tid og omkostninger samt give borgere større frihed og autonomi. I forhold til den menneskelige aktivitet, kræver denne nye teknologi at både borgere, personale, kommunens IT-afdeling og systemudbyderen er aktive i forhold til teknologien.

Hvis teknologien og iPads ses som brugstøj, kan disses værender ikke stå alene, de skal nødvendigvis ses som en forlængelse af brugerne, for at de tjener et formål. Derfor er det også nødvendigt, at systemudviklerne sammen med den kommunale IT-afdeling udvikler en løsning, hvor plejepersonalet med større fleksibilitet kan modtage opkald mobilt, så de ikke skal køre ind til en computer på et kontor. Hvis dette er forudsætningen, er der ikke optimeret i forhold til det tidslige og økonomiske aspekt i projektet. Når brugstøjets (IT og iPad) værensort åbner sig ud fra sig selv, (og gøres mobilt) kaldes det vedhåndenhed, da det i-sig-selv-værende brugstøj er en forudsætning for, at brugerne sparer den tid, som hensigten er med at indføre denne ændring i omsorgsgeografien. Denne ændring består som før nævnt i, at personalets fysiske besøg hos borgerne i deres hjem flyttes fra borgerens hjem, og foretages på afstand via en skærm.

Ovenstående er analyseret ud fra Heidegger's eksistentialistiske perspektiv, om end vilkårene i casen er anderledes, og dette argumenterer Feenberg for. IT og iPads betragtes som rent instrumentelle og kan sidestilles med politiske mål om tidsreduktion og omkostningsreduktion. Her viser IT og iPads sig også at være nyttige redskaber i forhold til

politikernes meninger i det kapitalistiske samfund som Danmark er. Hvis teknologi er baseret på sande, kontrollerbare og kausale propositioner, der ikke er relaterede til sociale og politiske kontekster, men blot er et neutralt værktøj, kan Heidegger's kritik siges, at være sand. Dermed er det grundet teknologiens universalitet muligt at standardiserede mål i vid udstrækning kan anvendes i forskellige rammer, hvilket fremgår af KBs udtalelse i citatet: *"Og det er jo en meget stor omstilling ift. til det vi har været vant til og gjort de seneste 20 år. Vores rolle har været på medarbejderne og på at give support der. Og sådan et projekt her, hvor der kommer noget IT ud, som skal køre ved borgeren og endda også på sigt vores eget udstyr"*. Som det fremgår af citatet fra casen, er der også en forventning om øget effektivitet og dermed besparelser, hvilket også er målet med den ændrede anvendelse af IT og iPads.

Når der som i casen ændres på omsorgsgeografien, ved at tilbyde besøg via en skærm i stedet for fysiske besøg, så er Heidegger og Feenberg enige om, at denne teknologiske rekonstruktion af det moderne samfund er rodfæstet i en nihilistisk vilje til magt, der degraderer mennesket og Væren til et objektivt niveau.

I forhold til menneskets relation til teknologien argumenterer Heidegger for, at teknologi ikke er det samme som teknologiens væsen, og at mennesket ikke blot skal erfare sin relation til teknologiens væsen, når det blot har forestillinger om (og fremmer) det teknologiske. Denne forestilling om hvad teknologi er i modsætning til omsorg viser en ansats udtalelse i interviewet *"Det var jeg stærkt modstander af. Jeg var så gal dengang, man sagde vi skulle bruge det. Den omsorg – jeg kunne se alle de problematikker"*. Den interviewede har en forestilling om hvad omsorg er, og må her siges at være ufri og lænket til teknologien, da hun åbenbart har forestillinger om hvad teknologi er.

Disse to forestillinger kan hun ikke se, hvordan kan kombineres på en god måde for hende. Når hun med *alle de problematikker*, som hun nævner, mener, at borgerne kan snyde med medicinen og når hun ikke yderligere definerer *alle*, men blot nævner dem på denne måde, kan hun siges at være lænket til forestillingen om teknologi. Og denne forestilling om teknologi er hun ikke i stand til at forbinde med omsorg. Jævnfør Ihde's fortolkning af Heidegger's teknologifilosofi, ses det, at medarbejderen ikke stiller spørgsmål til

teknologien, hvis hun stiller spørgsmål til teknologien og hvorledes den skal anvendes, vil hendes relation hertil være fri, og ikke lænket til en forestilling.

Problemet med Heidegger's perspektiv på teknologi, er jævnfør Ihde, at Heidegger er blind for de forskellige og mangeartede muligheder, som teknologien kontekstuel indgår i. Ihde argumenterer i hans pragmatisk-fænomenologiske perspektiv for, at det som Heidegger kalder teknologiens *væsen*, er et rent metafysisk og *reduktionistisk* perspektiv, der reducerer al teknologi til at blive analyseret ens. Ihde argumenterer for, at Heidegger's perspektiv på naturen er analyseret på samme monotone måde. I forhold til Ihde's kritik af Heidegger, kan medarbejderen der blev nævnt i forrige afsnit, hævdes, netop, at betragte teknologi ud fra Heidegger's perspektiv. Dette idet hun betragter al teknologi ud fra et reduktionistisk perspektiv, og ser sig selv, i forhold til en indskrænket ramme, *Gestell*.

Som det fremgår af casen, er der flere forskellige faggrupper involverede i projektet, og hver af disse faggrupper har deres sociale, nedarvede virksomhedskulturelle og faglige tilgange til deres i-verden-væren, såvel ud fra et personligt men også ud fra et fagligt perspektiv. De sociale og politiske forhold fremgår heller ikke af Heidegger's teori. De psykologiske mekanismer, som Dreyfus og Feenberg anvender i deres tilgange ses i casen, da denne er en hændelse fra den virkelige verden, og dermed belyser de sociale, kulturelle, politiske og psykologiske faktorer, som eksisterer i virkeligheden.

Feenberg argumenterer i sin kritiske teori om teknologi netop for, at teknologi er en "ambivalent" proces af udvikling, og at den industrielle civilisation homogeniserer befolkningen. For at mennesket kan få kontrol må der ske en ændring i locus of control, så mennesket tager kontrollen over teknologien, i stedet for som han argumenterer for, at teknologien nu har kontrol over mennesket. I modsætning til Heidegger medinddrager Feenberg kulturelle, sociale, geografiske, økonomiske, sociale og politiske aspekter i hans kritiske teori.

Som det fremgår af den teknologifilosofiske del af analysen, kan der drages paralleller mellem Heidegger's teknologifilosofi samt Dreyfus' fortolkning og Feenberg's kritiske tilgang til Heidegger's teknologifilosofi.

10 Fortolkning

James og Locke har ud fra hvert deres perspektiv på ejendom set det som væsentlige opgaver, at udvikle teorier, der identificerer hvorledes besiddelse og ejendom kan defineres ud fra et materielt og et immaterielt perspektiv. Heidegger fandt det på et tidspunkt nødvendigt at definere fænomenet *hjemlighed* og dets modsætning *uhjemlighed*. Hjemlighed er en videre udvikling af Heidegger's teori om menneskets tilstedeværen, som er grundforfatningen i hans sammensatte udtryk »i-verden-væren«, som han udvider med den eksistentielle form. I det følgende, vil jeg fokusere på casen i forhold til teorierne.

Fortolkningen foretages gennem et hermeneutisk greb, da hermeneutikken såvel har fokus på mening og forståelse, og da den også skaber en vekselvirkning mellem teori og livsverden. Da der her er tale om en tredobbelt hermeneutisk bevægelse, jf. kapitel 4.2 kan der sættes spørgsmålstejn ved reliabiliteten, på grund af de tre gange fortolkninger. Dette er dog forudsætningen i denne kontekst, hvorfor resultatet alt andet lige må betragtes som værende korrekt.

10.1 "Psykologisk ejerskab" i forhold til specialet

Hvorledes kan inddragelse og medindflydelse i udviklingen af en anderledes måde at anvende iPads på og ændring af omsorgsgeografien have indvirkning på personalets udvikling af "psykologisk ejerskab" i forhold til "Viborgprojektet". Her henvises til citaterne i kapitel 8.2, hvor personalet og ledernes ejerskab fremgår.

Der kan opstå en tilknytning, når personalet gennem egne og fælles idegenerering samarbejder om at skabe et fælles mål. Locke's definition af ejendom gør sig gældende, da personalets fælles og individuelle anstrengelser for at udvikle et system, der er teknisk muligt, er praksisorienteret mod personale og borgeres behov. Den ændrede omsorgsgeografi i casen kan ses som en livsfornødenhed, der her ikke er trukket ned over hovedet på personalet, men er opstået gennem en proces, hvor personale, IT-afdeling, systemudbydere og Viborg Kommune har arbejdet sammen.

Heidegger's teori om menneskets tilstedeværen som grundforfatning i hans sammensatte udtryk »i-verden-væren«, hvor han fokuserer på den eksistentielle form jævnfør kapitel 6.4.2, har betydning for, hvordan mennesket ser sig selv, man'et. Det har endvidere

betydning for, hvorledes mennesket ser verden, og gennem den eksistentielle tilgang om spørgsmålet *hvad meningen med væren er*.

I det følgende vil jeg fokusere på de lidt ældre i gruppen, da det er deres væren-i-verden, og deres ændring heraf, der er interessant i forhold til den audiovisuelle kommunikationsform.

De ældre i gruppens kommunikative væren-i-verden foregår henholdsvis ved face to face kommunikation, per telefon, brev eller email. En audiovisuel kommunikationsform er ikke indbefattet i deres syn på verden, jævnfør Heidegger's *i-væren*. Først når de, som i casen får vist, hvordan dette er muligt, ser de verden på denne nye og for dem anderledes måde. Først derefter forstår de *hvad meningen med denne væren er*, og det er årsagen til kommentaren, men når de fandt ud af "*nå er det bare det, den kan jeg altså godt*", viser væren-i-verden ud fra den for dem nye teknologiske kommunikation sig for dem. Sagt på en anden måde bliver *uhjemligheden* hvorpå de først oplever den nye kommunikationsform ændret fra uhjemlighed og til noget hjemligt, da de jævnfør Heidegger's begreb om *hjemlighed* bliver fortrolige hermed. De ældre *besidder* herefter evnen og muligheden for denne kommunikationsform, og erfarer at de kan *sørge for* dele af plejen og omsorgen på afstand. Her viser Gadamer's forforståelse sig (Zu-tun-haben).

For dele af plejepersonalet sker denne transformation ikke så nemt. Som Heidegger definerer det i kapitel 6.5, har væren endnu ikke vundet sig selv i forhold til den ændrede besøgsform hos borgerne. De har derved svært ved at føle hjemlighed i forhold til pleje og omsorg på afstand via en skærm. For den del af personalet forbliver den nye teknologi at være *uhjemlig*, og de føler sig fremmedgjorte over for deres arbejdsopgaver som beskrevet i kapitel 6.5. Nedenstående citat er et godt eksempel herpå.

"Det var jeg stærkt modstander af. Jeg var så gal dengang, man sagde vi skulle bruge det. Den omsorg – jeg kunne se alle de problematikker".

Jævnfør Dreyfus' fortolkning af Heidegger's hjemlighed skal væren-i-verden ikke blot ses i forhold til én selv, men også i forhold til det omkringliggende samfund og den kultur som væren indgår i, samt i forhold til den menneskelige kultur. Den ansatte, der i citatet er stærkt modstander af videokommunikation og ser en masse problematikker i forhold til *den omsorg*. Hun forholder sig til den plejeform, der har præget kulturen inden for

sygeplejen i årtusinde. Den omsorg og pleje indebærer fysisk nærvær, hvor sanser som syn, hørelse, følesans og lugtesans kan inddrages samlet. Derfor er hendes modstand mod videobesøg at betragte ud fra hendes forforståelse af pleje og omsorg. Denne forforståelse (Heidegger) samt kulturen (Dreyfus) er en indgroet del af den menneskelige natur. Den ansatte som fremkommer med ovenstående citat, skal først vinde sig selv, og hendes i-verden først skal socialiseres i forhold til den nu ændrede kulturs forståelse af væren-i-verden. Det fremgår af et af transskriptionerne, at der er nogle få medarbejdere, der ikke har formået at socialisere sig i forhold til den ændrede omsorgsgeografi, og som derfor har forladt den personalegruppe, hvor projektet fandt sted.

Ovenfor har jeg fortolket teorien omkring ”psykologisk ejerskab”, og har inddraget praksis i form af citater fra transskriptionerne, og i det følgende vil jeg fortolke teknologifilosofien.

10.2 Fortolkning af casen med teknologifilosofisk perspektiv

Fænomenet teknologi, der er en subdisciplin til filosofien, har jævnfør Nordmann i kapitel 7 forbavsende nok ikke har eksisteret særligt længe i filosofisk regi, og har derfor ikke sin egen tradition. Jeg vil i det følgende fortolke de forskellige former for teknologi, der indgår i Heidegger’s teknologifilosofi, Ihde’s og Feenberg’s fortolkning heraf, samt fortolke disse i forhold til den nye teknologi, som telemedicin er og som anvendes i casen.

Heidegger’s undersøgelse af teknologi og hvordan teknologi påvirker mennesket, er i hans optik, et forsøg på at oplyse menneskeheden om, at teknologi ikke er det samme som teknologiens væsen. Han kritiserer disse forskelle, for at gøre opmærksom på, hvorledes teknologi kan kontrollere mennesket. Hvis teknologi ses som en neutral ting vil mennesket se sig selv som værende frelst i forhold til teknologi, og vil dermed være lænket til teknologien på den værst tænkelige måde. Men hvad betyder nu dette?

Heidegger forsøger at vise, hvorledes mennesket konstruerer teknologi for derigennem at nå forskellige mål gennem teknologiske midler. Når mennesket konstruerer teknologi, konstruerer det samtidigt sig selv, og bliver blind for naturen og verden som den er, da verden kun ses i forhold til den konstruktion, som er skabt teknologisk. Heidegger forholder sig her til spørgsmålet om meningen med tilværen. Når den instrumentelle tilgang til

teknologi jævnfør Heidegger og Feenberg er korrekt, så gælder den også for den moderne teknologi som iPads og telekommunikation.

Som det fremgår af kapitel 8.2 er ”Viborgprojektet” gennemført som et pilotprojekt, hvor hjemmeplejen i Viborg forsøger at erstatte nogle fysiske hjemmebesøg med digitale besøg. Der sker en instrumentalisering ved denne ændrede besøgsform, hvor der leveres pleje- og omsorgsrelaterede ydelser på afstand gennem informations- og kommunikationsteknologier. Her er de digitale besøg et middel til at nå mål om besparet køretid, omkostningsreduktion og større autonomi til borgerne, da de med digitale besøg ikke er afhængige af at vente på plejepersonalet. Det instrumentelle er opnået, idet besøgstid er effektueret gennem digitale besøg, og der er omkostningsreduktion og større autonomi til borgere og personale.

Det instrumentelle som styrende faktor ses af ovenstående, men hvorvidt Viborg Kommune, personale, IT-afdeling, systemudbyder samt borgere er bevidste om Heidegger’s fire årsager er et spørgsmål i sig selv. Det viser dog, at kommunens ansatte, ligesom de fleste andre mennesker umiddelbart har et instrumentelt forhold til teknologi. Der kan argumenteres for, at der er tale om en ikke rigtig forståelse, eller en reduceret forståelse. Dette såvel i forhold til Heidegger, men også andre teknologifilosoffer. I kapitel 7.1.2 definerede jeg, hvorledes Heidegger ved hjælp af Aristoteles’ teori om form og stof kan betragtes i forhold til nutidig anvendelse af telemedicin som erstatning for fysisk pleje og omsorg. Hvorledes dette hænger sammen med Heidegger’s *varetagelsens værensart* er et spørgsmål og en undersøgelse for sig, da den menneskelige aktivitet er den anden del af hans definition af teknologi.

I Heidegger’s analyse om det værende som »ting« kommer han frem til, at der både må være en tingslighed og en realitet, idet den ontologiske udfoldelse finder sted, når den skrider frem således, at denne indeholder substantialitet, materialitet og udstrakthed jævnfør kapitel 7.1.3. Disse tre værensarter må nødvendigvis indgå i et samspil, for at opnå et givet formål, dette samspil udgør selve brugen af brugstingen. Heidegger uddyber, at brugstøjets værende ikke kan stå alene, da et brugstøj for at være godt for noget, skal være i samspil med »man« et og udstraktheden, for at være formålstjenstlig. Et eksempel herpå er en iPad, der ligger på et bord, og en skærm hos en borger der står på et bord. Både iPad

og skærm er brugstøj, men når de ligger eller står på et bord og ikke betjenes af mennesker, er deres værender i sig selv ikke noget. Først når de betjenes af mennesker, og er i samspil med mennesker og udstraktheden, tjener de et formål. Brugstøjets vedhåndenhed må nødvendigvis erkendes af »man« et, for at kunne anvendes adækvat, og brugstøjet må ikke være defekt, da det i så fald ikke kan anvendes til det givne formål. Når mennesket anvender et givet brugstøj til varetagelse af en given opgave, bliver brugstøjet en del af det udstrakte selv.

Når Heidegger's eksempel føres frem til i dag, er iPads samt information- og kommunikationsteknologi brugstøj. Disse brugstøjer har hver deres værensorter, men ingen af dem tjener noget formål, hvis de ikke indgår i et samspil med mennesker. Først når mennesker interagerer med disse brugstøjer tjener de et formål, og først når brugstøjerne er tilpassede de formål, som de indgår i, tjener de det som Heidegger kalder varetagelsesmodi. Et eksempel herpå fremgår af nedenstående citat.

Som det fremgår af KB's citat i kapitel 8.2, tjener det nuværende brugstøj (IT) ikke det formål som den nye form for anvendelse kræver. Det vil sige, at det nuværende IT-systems værensort i sig selv, med lidt god vilje, kan sidestilles med Heidegger's defekte hammer. Der er her dog ikke tale om at IT-systemet er defekt, men det tjener i denne kontekst ikke det tidligere formål, hvor IT-systemet skal give journaloplysninger, oplysninger om medicin, adresser og andre informationer til personalet. Her ses en markant forskel fra Heidegger's teori, hvor han argumenterer for, at når brugstøjet ikke egner sig til et givet formål mister det betydningen for os. Med henvisning til KB's citat fremgår det ganske vist, at IT-systemet som brugstøj har mistet den betydning som det har haft i den tidligere kontekst, men i moderne IT-teknologi kan brugstøjet tilpasses de ændrede vilkår, om end dette kræver store skift og udfordringer. Disse skift og ændringer sker, da IT-systemet nu skal tjene nye formål. Disse skift og udfordringer løses i den IT-teknologiske tidsalder for derved igen at veksle fra en vedhåndenhed til at blive en forhåndenhed, hvor systemet kan anvendes til det nye formål.

Det er ovenstående som Heidegger beskriver som værende gennemgående afslørende inden for den moderne teknologi, da den har karakter af en konstant mobilisering, og dermed kan ses som en endeløs og vedvarende udfordring. Med henvisning til citatet, oplyser

(KB), at der er tale om en meget stor omstilling i forhold til de sidste 20 år, hvor supporten udelukkende har været på medarbejdersiden. Nu skal IT-supporten ændres til også at dække borgerne i kommunen, og det kan siges, at være en endeløs og vedvarende udfordring, for hvad bliver det næste, som IT-afdelingen skal forholde sig til? Den mistede betydning som brugstøjet ved første øjekast får, når IT-teknologien skal tilpasses de ændrede vilkår, der her er nye formål, hvor teknologien også knyttes til borgernes hjem, er det som Heidegger definerer som værende det skjulte (i naturen), som der åbnes op for. Den nye og anderledes anvendelse af IT-teknologien i Viborg Kommune blev åbnet op, og blev dermed synlig, hvorfor den blev transformeret og dermed lagret, hvorefter den blev distribueret. Heidegger argumenterer for, at det som distribueres hele tiden, er omstillingsparat, og at afsløringerne og det grænseløse aldrig stopper. Heidegger påpeger desuden, at alt alle steder er ordnet på en sådan måde, at det er klart til at blive taget i brug, hvis dette påkræves, og at det altid vil være til rådighed og klar til at ibrugtagning, således, at det kan rangordnes igen. Dette kalder Heidegger for den stående reserve.

Når der foretages disse IT-tekniske ændringer og tilpasninger, som det fremgår af casen, så er afsløringerne og det grænseløse en kontinuerlig proces, der blot venter på at blive afsløret. Heidegger advarer mod den moderne teknologi, idet han forudser, at mennesker bliver mobiliseret til en stående-reserve der rangordnes og hvor mennesket er manipulerbart. Heidegger's *Gestell*, sker når mennesker indordner sig under disse vilkår og forhold, hvor det totale herredømme indtræder. Mennesket har dermed mistet kontrollen i forhold til teknologien, hvilket bevirker, at alle øvrige udlægninger af det værende »man« forhindres. Sagt på en anden måde, gør mennesket sig så afhængig af teknologien, at teknologien styrer mennesket og ikke omvendt. Dette fænomen kalder Feenberg for Locus of Control.

I Ihde's kritik af Heidegger's teknologifilosofi, ses det, at Heidegger's antropologisk-instrumentelle tilgang til teknologi er funderet i metafysikken, og derfor ikke indeholder den pragmatiske tilgang. I forhold til casen, bør det pragmatiske perspektiv medtages, da der er tale om en videreudvikling af anvendelsen af teknologi, der ikke skal erstatte, men som skal supplere nogle af de fysiske besøg, hvor dette er relevant og forsvarligt. Heidegger's måde at betragte naturen og dermed mennesket på i forhold til teknologi, kan derfor hævdes at være reduceret til hans metafysiske betragtninger af natur og teknologi.

11 Diskussion

Nu er de selekterede dele af transskriptionerne analyseret ud fra et fænomenologisk perspektiv, hvor personalets oplevelser med den ændrede anvendelse af iPads i omsorg og pleje af borgere erstatter nogle fysiske besøg. Jeg har anvendt de filosofiske teorier, der belyser ”psykologiske ejerskab” og menneskers interaktion med teknologi, til at analysere casen.

Dernæst har jeg anvendt disse perspektiver til at fortolke citater fra transskriptionerne. I diskussionen vil jeg ud over de anvendte teorier og transskriptionerne inddrage WHO’s definition af telemedicin og OECD’s argumentationer om hvorfor telemedicin er vigtig nu og i fremtiden. Disse vil jeg diskutere i forhold til teorierne og casen.

Jeg vil først føre diskussionen mellem anvendelse af telemedicin og ”Viborgprojektet”, efterfølgende diskuteres de filosofiske teorier, som jeg har anvendt på de filosofiske perspektiver på ”psykologisk ejerskab” og dernæst på menneskers interaktion med teknologi.

11.1 Anvendelse af telemedicin - ”Viborgprojekt” – teori

Med henvisning til kapitel 5 og WHO’s definition af telemedicin og samme kapitel jævnfør OECD, fremgår det, at nogle sundhedsydelser i de industrialiserede lande sandsynligvis vil flytte fra traditionelle behandlingssteder og til borgernes hjem, og at telemedicinens anvendelse og udvikling afhænger af såvel menneskelige, økonomiske som teknologiske faktorer. Et eksempel på en sådan flytning fra traditionel behandling til telemedicinsk behandling ses nedenfor.

Med henvisning til kapitel 8.2 får (IU) idéen på et mastermodul som hun deltager i, hvor telemedicin anvendes til udskrevne KOL-patienter. Der viser sig ikke at være relevante KOL-patienter i kommunen, men derfor opgiver hun ikke projektet, derimod tænker hun alternativt, og finder, at telemedicinen i stedet kan anvendes inden for hjemmeplejen. Dette er i tråd med WHO’s definition af telemedicin jævnfør kapitel 5 om anvendelse af sundhedsydelser, hvor afstande er en kritisk faktor, og i forhold til kontinuerlig uddannelse af leverandører af sundhedsydelser. Endvidere har det jævnfør OECDs argumenter betydning for udviklingen af borgernes sundhed, forebyggelse og forskning samt giver generelt mening for hele samfundet, om end sidstnævnte er på sigt.

Dette kan derfor knyttes til teorien om ”psykologisk ejerskab”, hvor innovations- og udviklingslederen (IU) i form af hendes evne til alternativ tænkning og handling viser, at hun tager ejerskab over situationen. Det samme gør sig gældende i forhold til Heidegger’s *hjemlighed*, hvor (IU) passer og plejer udviklingen af muligheder i hjemmeplejen, da hun *bygger* noget op (anvendelsen af telemedicin), og *sørger for* at udvikle og fremme arbejdsmetoder i hjemmeplejen til gavn for hele samfundet, både nu og i fremtiden, jævnfør kapitel 6.4.3 og OECD’s argumenter i forhold til samme jævnfør kapitel 5.1 og 5.2.

Derudover ses der en sammenhæng med Heidegger’s kritik af, at teknologi er et middel til at nå et mål med, og at teknologi er en menneskelig aktivitet jævnfør kapitel 7.1.2, da der hører produktion (her serviceydelser), og anvendelse af udstyr (her eksisterende udstyr i form af iPads, skærme og modem) til. Her anvendes udstyret som værktøj og de øgede serviceydelser (producerede ting) er her midler til at nå mål med i sig selv. Heidegger’s instrumentelle definition er dermed korrekt i denne kontekst, da målet (øget serviceydelse, besparelse af køretid og økonomi) er nået gennem midlet (skærmbesøg som erstatning for nogle fysiske besøg). Det er lignende argumenter som OECD definerer i kapitel 5.1, og OECD argumenterer også for, at udvikling af telemedicin i fremtiden afhænger af menneskelige, økonomiske og teknologiske faktorer i kapitel 5.2. De menneskelige faktorer indbefatter menneskers kultur, viden, holdning, overbevisning, praksisser og rutiner. Disse gør sig gældende på såvel individuelle, sociale og organisatoriske niveauer, og er medvirkende faktorer til udvikling af telemedicin i fremtiden.

Jævnfør OECD’s argumenter for anvendelse af telemedicin nu og i fremtiden, påpeger de, at der indgår økonomiske faktorer. I Feenberg’s kritiske tilgang til teknologien, argumenterer han også for, at der indgår økonomiske faktorer, disse faktorer indgår ikke i Heidegger’s teori, da hans eksistentialistiske tænkning ikke inddrager sociale og politiske aspekter. Heidegger’s kritiske tilgang til teknologi indeholder ikke et økonomisk aspekt, men af hans teori fremgår det, at transformationen af verden styres politisk og økonomisk, når menneskeheden bliver til en stående reserve og et rå materiale, for at blive mobiliseret i tekniske processer, jævnfør kapitel 7.3.3. Selv om Heidegger hævder, at maskiner overtager og styrer mennesker når mennesker anvender dem, og da mennesker derved foretager mange utilsigtede valg, er der ikke tale om økonomiske aspekter, da Heidegger er eksistentialist. Feenberg’s inddragelse af socialistiske og kapitalistiske aspekter tager

udgangspunkt i politiske spektre, hvor det socialistiske perspektiv er funderet i politisk magt, og det kapitalistiske perspektiv, der er baseret på privat ejendomsret og markedsøkonomi. Den økonomiske faktor er sammen med magt og kontrol væsentlig i både socialismen og kapitalismen.

Som det fremgår sidst i kapitel 8.2 er pilotprojektet ikke blevet udrullet og implementeret i hjemmeplejen i hele Viborg Kommune, og dette på trods af, at det umiddelbart er en succes. Jævnfør OECD's argumentation for anvendelse og udvikling af telemedicin nu og i fremtiden, kan det undre en, hvorfor og hvordan dette er muligt. Porter har ud over det kendte værdikædekædebegreb, som anvendes i virksomheder også udviklet et særskilt værdikædebegreb inden for sundhedssektoren. I artiklen "A Strategy for Health Care Reform – Toward a Value-Bases System", viser han, hvilke årsager der kan ligge til grund for, at projekter som "Viborgprojektet" ikke får fodfæste inden for sundhedssektoren. Nogle af disse fremgår i det følgende.

Ud over Porters argument om, *at kan der fås mere af det samme for de samme penge/resourcer*, jævnfør kapitel 5.1, viser der sig i USA lige som i Danmark det problem, at sundhedssystemet stort set forbliver det samme som det var for generationer siden. Han beskriver, at der ikke ses nogen overbevisende strategi for at ændre det til et holdbart forløb, og langt mindre til at forholde sig til de øgede omkostninger af populationen som bliver ældre og til de nye medicinske fremskridt. Han skriver endvidere, at der i dag er større åbenhed om at ændre på et system, som alle ved ikke virker. Der er i dag behov for en klar national strategi om et sundhedssystem, som fremmer en omfattende vision for den form for sundhedssektor, som der ønskes opnået og en sti som fører dertil (Porter, 2009, p. 109). Jeg vil her tillade mig at tilføje, at jeg personligt også ser politiske magtkampe, personlige overvejelser, fagforeningsindblanding samt økonomiske forhindringer i forhold til at skabe en fremadrettet og omfattende vision inden for sundhedssektoren. Mine personlige tilføjelser er dog ikke kun mine, da de også delvist fremgår af OECD's argumentation i kapitel 5.2. Jeg vil her gerne komme med en henvisning, der falder i tråd med ovenstående.

Nordmann beskriver med henvisning til Winner med flere (Winner 1987, 9 f.; vgl. Horkheimer/Adorno 1944, 233; Marcuse 1967, 237 f.), at:

”Was gebraucht wird, ist eine Interpretation der offensichtlichen und subtilen Weisen, auf die das alltägliche Leben durch die Vermittlung technischer Erfindungen transformiert wird. Im nachhinein ist das allen klar. Individuelle Gewohnheiten, Wahrnehmungsweisen, Selbstverständnisse, Begriffe von Raum und Zeit, Sozialbeziehungen und Grenzen der Politik und Moral sind im Verlauf der modernen Technikentwicklung wirkungsvoll restrukturiert worden. [...] Das interessante Rätsel unserer Zeit ist, daß wir uns so bereitwillig schlafwandelnd diesen Prozessen einer Restrukturierung der Bedingungen menschlichen Existierens überlassen“ (Nordmann, 2015, p. 19).

I forhold til casen kan der spørges til, om telemedicin jævnfør sidste sætning i citatet kan betragtes som værende problematisk. Hertil vil jeg svare nej, det er ikke telemedicinen i sig selv, der er problematisk, det er den måde, som ledere og medarbejdere i Viborg Kommune arbejder med telemedicinen på, der er problematisk. (IU) der får ideen på et mastermodul, mener, at videokonsultationer også kan anvendes i Viborg, om end de ikke har KOL-patienter. Det er de processer der medfører en rekonstruering af den menneskelige eksistens, der her er interessante. (IU) har forelagt ideen i kommunen, og grundet den instrumentelle tilgang til verden som mennesker generelt har, tilslutter andre i kommunen sig hendes idéforslag. Dette på baggrund af den restrukturering som teknologien medvirker til, hvor individuelle vaner, erkendelsesmåder, sociale relationer og grænserne inden for politik og moral er blevet rekonstruerede. Det er netop dette Heidegger er kritisk over for i både hans væren-i-verden og i forhold til teknologien. I forhold til casen fremgår det også af flere af citaterne, at ledere, medarbejdere, systemudbydere og IT-afdeling søvn-gængeragtigt deltager i processerne til rekonstruktionen af anvendelsen af IT.

Men gør ovenstående sig ikke gældende generelt? Når teknologien nu er en del af verden, er det så ikke mere et filosofisk spørgsmål, om hvorledes mennesker ser sig selv i en teknologisk verden, og reflekterer over, hvordan vi med teknologien organiserer vores måde at leve på i dagligdagen?

12 Konklusion

Locke's og James' filosofiske overvejelser om ejendom, kan forklare "psykologisk ejerskab". Heidegger's definition af hjemlighed og uhjemlighed, der tager udgangspunkt i hans *enhedslige* fænomen i-verden-væren, er hans bidrag til en forståelse af fænomenet "psykologisk ejerskab". Den aktive handlen fremgår både af Locke's teori om ejendom og af Heidegger's hjemligheds-, og uhjemlighedsbegreb.

Dette understøttes af analysen, hvor det fremgår, at indsatsen i Viborg Kommune går ud på at samle hele personalet på tværs af faggrupper, og inddrage dem i processen. Det fremgår af interviewet med en leder, at alle i gruppen føler, at de får medindflydelse på udviklingen af de nye arbejdsprocesser og teknologien. Dette kan øge følelsen af engagement og medansvar, ergo "psykologisk ejerskab". Inddragelse af personalet gennem hele processen inkluderer Locke's og Heidegger's argument om aktiv handlen samt James' argument om det materielle og åndelige selv, og dermed følelsen af det som er *mig*, også er *mit*.

I forhold til Heidegger's ontologiske og eksistentielle tilgang, viser analysen, hvorledes dele af processen påvirker personalets selvforståelse og deres forudforståelse af hvad de ser som omsorg. Den forudforståelse, som dele af personalet har af omsorg, skal først socialiseres i forhold til den nye teknologiske og anderledes besøgsform hos borgerne. Den uhjemlighed som den delvist ændrede besøgsform antager, da der blot er nogle besøg, som ændres til audiovisuelle besøg, kan jævnfør den fælles indsats og proces føre til en ændring af følelsen fra uhjemlighed til hjemlighed. Heidegger's teorier viser sig dermed også at gøre sig gældende i forhold til "psykologisk ejerskab" og casen. Det kan hermed konkluderes, at de anvendte teorier er et filosofisk bidrag til en teoridannelse af "psykologisk ejerskab", da de hver især og på hver deres måde involverer menneskers følelse af engagement og medansvar.

I analysen fremgår det, at den nye teknologiske og audiovisuelle besøgsform ofte ses som et middel til at nå et mål med, den er en menneskelig aktivitet, og der er tale om relationer. Heidegger's kritiske holdning til, at teknologi bliver set som et middel til at nå et mål med, gør sig gældende, når telemedicin ses som et middel til at opnå besparelser og

effektivisering med. Den er også en menneskelig aktivitet, da hele personalet er inddraget i processen, hvor formålet er at omstrukturere dele af de fysiske besøg til audiovisuelle besøg.

Ud fra den kritiske holdning til teknologi, betragtes IT og iPads som tiltag, der anvendes i forhold til en rent instrumentel tankegang, der kan sidestilles med politiske mål om tids- og omkostningsreduktion. Anvendelse af telemedicin er i denne tankegang ikke relaterede til sociale og politiske kontekster, anvendelse af telemedicin ses af mennesker generelt blot som et neutralt værktøj. Heidegger's kritiske tilgang til teknologi som et instrumentum, er dermed stadig aktuel, det samme er hans relationelle perspektiv, da mennesket ikke forholder sig til teknologiens sande væsen. Af casen fremgår det ikke, at personalet forholder sig kritisk til anvendelse af telemedicin. De forholder dem heller ikke til, at teknologi og iPads som brugstøj ikke er noget i sig selv, de har blot forestillinger om, hvad teknologi er, og fremmer dermed ukritisk det teknologiske.

Heidegger's kritiske holdning til teknologi er ud fra et eksistentiaalistisk perspektiv, men der er perspektiver, som han ikke medtager. Han skelner ikke mellem de forskellige typer af teknologi, og hans teknologifilosofiske tilgang er *reduktionistisk* og metafysisk. Problemet med Heidegger's kritiske holdning til teknologi er, at han gennem det *ontiske* forsøger at finde en *ontologisk* tilstand. Hans teori er dermed filosofisk funderet, og hører hjemme i den æra, hvor Heidegger skriver.

Når Heidegger's teknologifilosofi anvendes i forhold til at undersøge en case med, opstår der det problem, at det pragmatiske perspektiv ikke inddrages. Dette bevirker, at en case med Heidegger's teknologifilosofi bliver analyseret ud fra en metafysisk betragtning. Når Ihde's pragmatisk-fænomenologiske perspektiv inddrages ændres perspektivet til en pragmatisk kontekst. Det betyder igen, at det er den *reduktionistiske* og metafysiske drejning, der fokuseres på, og ikke den pragmatiske dimension. Det er ikke en fejlslutning i sig selv at fokusere på de metafysiske dimensioner i en undersøgelse, det er dog vigtigt at holde sig for øje, hvilke perspektiver der er formålet med undersøgelsen.

I ovenstående kapitel om Heidegger's teknologifilosofi, fremgår det, at han i sin kritik af teknologien, funderer sine påstande i hans *enhedslige* fænomen i-verden-væren. I forbindelse med den processuelle ændring fra fysiske til audiovisuelle besøg ses der en

tilknytning mellem menneskers anvendelse af teknologi og processen i læringsperioden fra uhjemlighed til hjemlighed.

I dag beskæftiger teknologifilosofi blandt andet med nanoteknologi og informationsteknologi. Teknologi er en "ambivalent" proces af udvikling, hvor man ikke kan isolere teknologiens neutralitet i forhold til designede sociale værdier. Den teknologiske "ambivalens" skal derimod ses i forhold til den rolle som teknologien bidrager med i samfundet. Heidegger's teknologifilosofi indeholder ikke politiske, sociale, kulturelle og økonomiske aspekter, hvilket betyder, at hans teori ikke kan stå alene til at kritisere teknologi og telemedicin med, da disse faktorer har betydning for udvikling og anvendelse af teknologi. Da hans teknologifilosofi er funderet i et metafysisk perspektiv, og han reducerer al teknologi til at være *One Size Fits All*, bør man være kritisk og forsigtig med anvendelsen heraf. Heidegger's teknologifilosofi, kan således blot anvendes til en delvis forståelse af telemedicin, hvorimod Ihde's pragmatiske og Feenberg's perspektiver, som fremgår ovenfor, viser et mere relevant billede af teknologifilosofien.

Forståelse, accept og implementering af telemedicin kan eventuelt opnås, hvis mennesker opnår erkendelse af, at telemedicin som den fremgår af casen, ikke nødvendigvis er et "angreb" mod den traditionelle form for sygepleje og omsorg, men er et nødvendigt supplement hertil. Som det fremgår af casen, har en stor del af personalegruppen fået forståelse for anvendelsen af telemedicin, og de har accepteret de ændrede vilkår. Da kommunen uvist af hvilke årsager ikke implementerer telemedicinsk anvendelse, men stopper pilotprojektet, får personalets forståelse og accept ingen umiddelbar indflydelse på udviklingen af telemedicin. Dette kan ved fremadrettede pilotprojekter af enten lignende eller anden karakter få negativ betydning for projektet, hvis personalet føler, at deres arbejde og aktive indsats bliver spildt.

I fortolkningsafsnittet fremgår det, hvordan mennesker kan ændre syn på den kommunikative væren-i-verden, ved at vinde sig selv, i forhold til den ændrede besøgsform. Dette kan også formuleres som at gennemgå processen fra uhjemlighed til hjemlighed. Dette viser, at en ændret eller ny anvendelse af teknologi er en proces. Det er blandt andet denne proces, som Heidegger kritiserer, at mennesker ikke forholder sig til ved anvendelse af teknologi. Årsagen hertil er som før nævnt, at Heidegger ikke inddrager et pragmatisk

perspektiv på teknologi, men forholder sig metafysisk og *reduktionistisk* til teknologi. Hans antropologisk-instrumentelle tilgang til teknologi kan derfor siges at gøre ham blind for de multidimensionale kontekster, som teknologi indgår i.

Som det fremgår ovenfor, kan det konkluderes, at personalet på samtlige niveauer der har været inddragede i hele implementeringsfasen, har forstået og accepteret anvendelsen af audiovisuelle besøg i de anvendte kontekster. Implementeringen er dermed lykkedes på medarbejder- og ledelsesniveau i hjemmeplejen samt i IT-afdelingen. Det modsatte kan siges at gøre sig gældende på politisk niveau, hvilket kan antages at være en af årsagerne til, at implementeringen ikke er rullet ud i stor skala. Politikerne antages ikke at deltage aktivt i implementeringsfasen, hvorfor pilotprojektet fra deres perspektiv kan betragtes instrumentelt. Hvis politikere skal forstå og acceptere implementering af telemedicin, må de nødvendigvis have en anderledes forståelse for telemedicinens anvendelse og virkning, for at forstå den langsigtede nødvendighed heraf. Der er fra politisk hold behov for en klar national strategi om et sundhedssystem, der fremmer en omfattende vision for den form for sundhedssektor, som der ønskes opnået, og en sti der fører dertil.

Forståelse, accept og implementering af telemedicin skal nødvendigvis foregå på alle niveauer, også de menneskelige, herunder politiske samt teknologiske og økonomiske præmisser som OECD argumenterer for. Som det fremgår tidligere i specialet, har Viborg Kommune ikke udrullet pilotprojektet i stor skala, selv om det er en succes. Hvis pilotprojekter som her bliver initierede, får lov til at køre i en periode, for derefter ikke at blive videreførte gennem implementering i større skala, så opnås der ikke forståelse og accept af telemedicin. Dette er en alvorlig problematik, som jeg vil se nærmere på i perspektivering.

13 Perspektivering

I indledningen nævnte jeg, at Jeanette Pols anvender begreberne ”kold teknologi og varme hænder” i hendes bog ”Care at a Distance – On the Closeness of Technology”, og den vender jeg tilbage til her. Bogen er et etnologisk²⁶ studie i anvendelse af telecare, som

²⁶ Kirsten Hastrup og Jan Ovesen skelner mellem etnografiske og etnologiske studier, selvom begreberne ofte anvendes synonymt. Etnografi beskæftiger sig (traditionelt) med ikke-europæiske kulturer, og etnologi med europæiske (Hastrup og Ovesen, 1999, p. 15).

betyder pleje og omsorg af patienter eller borgere på afstand, og der beskriver studier af forskellige omsorgsrelaterede praksisser.

Pols definerer, hvorledes teoretikere og lægfolk ofte sætter teknologi i sundhedsvæsenet som modsætning til varm menneskelig kontakt og omsorg. De mener, at medicinsk teknologi er kold, rationel og funktionel, hvorimod menneskelig omsorg, er emotionel og lindrende (Pols, 2012, p. 25). Hun skriver endvidere, at socialteoretikere ofte skelner mellem biomedicin og ledelse, hvor sidstnævnte ofte ses i forhold til Habermas' systemiske tænkning. En yderligere dikotomi ses mellem teknologiske objekter og lindrende subjekter, der har rødder i Heidegger's teknologifilosofi, og kan ses som værende blevet en commonsense tænkning om teknologi. Varm og kold omsorg står for en mere bredspektret defineret modsætning, der adskiller en *etisk* fra en *epistemologisk* relation til patienter (ibid). Pols beskriver også, at der i Holland, initieres pilotprojekter, der ikke udrulles i stor skala, og hun nævner, at det blandt andet kan være et spørgsmål om at få del i økonomiske midler (ibid).

I forhold til ovenstående, kan en filosofisk undersøgelse af om etiske og epistemologiske relationer til patienter nødvendigvis er dikotomier, for derigennem at undersøge muligheder for at overvinde den måde, hvorpå teoretikere og lægfolk opfatter patienter og teknologi på. Der bør samtidigt ses på hvorledes forskellige faggrupper inden for sundhedsvæsenet betragter patienter, og hvorledes patienter ser dem selv i forhold til anvendelse af teknologi inden for sundhedssektoren. Disse to delundersøgelser kan derefter stilles op imod hinanden, for derigennem at afsløre, om teoretikere og lægfolk har en relevant og realistisk forudforståelse af patienter og teknologi. Måske en sådan undersøgelse kan afsløre om det er teoretikere og lægfolk eller faggrupper inden for sundhedsvæsenet og patienter, der føler størst psykologisk ejerskab i forhold til teknologiens muligheder i sundhedsvæsenet.

14 Litteraturliste

Akrich, Madeleine, 1992/1997, "The De-Description of Technical Objects"; i *Shaping Technology/Building Society – Studies in Sociotechnical Change*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, UK.

Aristoteles, 1951, *Aristoteles' Forelæsning over Fysik I-IV Om det Værende, Stof og Form, Aarsag og Virkning, Rum og Tid*, Oversat med Indledning og Noter af Poul Helms, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København, Danmark.

Belk, Russell W., 1988, "Possessions and the Extended Self", *Journal of consumer Research*, Vol. 15, September 1988.

Berg, C., 1968, *Græsk-Dansk Ordbog til skolebrug*, Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag, København, Danmark.

Descartes, René, 2009, *Meditationer over den første filosofi*, Det lille Forlag, København, Danmark.

Dreyfus, Hubert L., 1991, *Being-in-the-World, A Commentary on Heidegger's Being and Time, Division I*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts, USA, London, UK.

Feenberg, Andrew, 1991, *Critical Theory of Technology*, Oxford University Press, New York, USA.

Føllesdal, Dagfinn et al., 1997, *Politikens bog om moderne videnskabsteori, filosofi*, Politikens Forlag A/S, København, Danmark.

Gadamer, Hans-Georg, 2010, *Wahrheit und Methode- Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Mohr Siebeck, Tübingen, Tyskland.

Giddens, Anthony, 1986, „Agency and Social Theory: A Review of Anthony Giddens“, *American Ethnologist*, Vol. 13, No. 1, pp. 131-137.

Hastrup, Kirsten og Ovesen, Jan, 1999, *Etnografisk Grundbog*, Nordisk Forlag A/S, København.

Heidegger, Martin, 2000, *Gesamtausgabe, I. Abteilung: Veröffentlichte Schriften 1910-1976, Band 7, Vorträge und Aufsätze*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, Tyskland.

Heidegger, Martin, 2011, *Heidegger – Basic Writings*, Routledge, Oxon, UK.

Heidegger, Martin, 2013, *The Question Concerning Technology and Other Essays*, Harper Perennial Modern Thought, New York, USA.

Heidegger, Martin, 2014/1926, *Væren og Tid*, Forlaget Klim, Aarhus, Danmark.

Heinzelmann, Paul J. Lugn, Nancy E. og Kvedar, Joseph C., 2005, “Telemedicine in the future”, *Journal of Telemedicine and Telecare*; 11: 384-390.

Huniche, Lotte og Olesen, Finn, 2014, *Teknologi i Sundhedspraksis*, Munksgaard, København, Danmark.

Høeg, Carsten og Ræder, Hans, 1955, *Platons Skrifter VII*, C. A. Reitzels Forlag, København, Danmark.

Ihde, Don, 2010, *Heidegger's Technologies – Postphenomenological Perspectives*, Fordham University Press, New York, USA.

James, William, 1890/2016, *The Principles of Psychology – Volume One*, Dover Publications Inc. New York, USA.

Søren Harnow Klausen: egentlighed i *Den Store Danske*, Gyldendal. Hentet 12. juni 2019 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=68427>

Kvale, Steiner og Brinkmann, Svend, 2014, *Interview – Det kvalitative forskningsinterview som håndværk*, Hans Reizels Forlag, København, Danmark.

Locke, John, 1689/1996, *Anden afhandling af styreformen*, Det lille forlag, København, Danmark.

Nordmann, Alfred, 2015, *Technikphilosophie zur Einführung*. Junius Verlag GmbH, Hamburg, Tyskland.

Pierce, Jon L., Kostova, Tatiana, Dirks, Kurt T. 2001, “Toward a Theory of Psychological ownership in Organizations”, *Academy of Management Review*, Vol. 26, No. 2. pp. 298-310.

Pierce, Jon L., Kostova, Tatiana, Dirks, Kurt T. 2003, "The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research", *Review of General Psychology*, Vol. 7, No. 1, pp. 84-107.

Pierce, Jon L., Jussila, Ilro 2011, *Psychological Ownership and the Organizational Context. Theory, Research Evidence and Application*, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, UK.

Pierce, Jon L. and Peck, Joann, 2018, "The History of Psychological Ownership and its Emergence in Consumer Psychology," I *Psychological Ownership and Consumer Behavior*, Ed. by Joan Peck and Suzanne B. Shu, Springer.

Pols, Jeanette, 2012, *Care at a Distance - On the Closeness of Technology*, Amsterdam University Press, Amsterdam, Netherland.

Porter, ME, Olmstead Teisberg E., 2004, "Redefining competition in health care, *Harvard Business Review*, pp. 64-76.

Porter, Michael E, 2009, "A Strategy for Health Care Reform – Toward a Value-Based System, *The New England Journal of Medicine*, 361;2, *Nej m.Org.* pp.109-112.

Shaller, Dale; Sofaer, Shoshanna; Findlay, Steven D; Hibbard, Judith H; et al., 2003, "Consumers and quality-driven health care: A call to action", *Health Affairs ; Chevy Chase Vol. 22, Iss. 2*, pp. 95-101.

Scharff, Robert C., 2012, "Don Ihde: Heidegger's technologies: Postphenomenological perspectives, *Fordham University Press, New York, Springer Science +Business Media B.V. Cont Philos Rev.*, 45:297-306.

Tuan, Yi-Fu, 1980/2019, "Significance of Artifact", *Geographical Review, Vol. 70, No. 4*, pp.462-472.

Sørensen, Louise Kryspin, Wang, Dan Yu, 2018, "NOTAT Sygeplejerskerbeskæftiget i og udenfor sygeplejefaget 2009-2017", *DSR Analyse*, Kilde: Særkørsel på Danmarks Statistik, autorisations-, uddannelses-, elev-og kvalifikationsregisteret og RAS.

World Health Organization, WHO, 2010, *TELEMEDICINE, Opportunities and development in Member States*, Report on the second global survey on eHealth, Global Observatory for eHealth series – Volume2.

Yach, Derek, MBChB, MPH; Hawkes, Corinna, PhD; Gould, C. Linn, MS, MPH and Hofman, Karen J., MD, 2004, "The Global Burden of Chronic Diseases – Overcoming Impediments to Prevention and Control", *JAMA*, June 2, Vol. 291, No. 21 pp. 2616-2622 (Reprinted).

Yde, Ulla og Tang, Maren Elisabeth, 2016, *Kriminelle – set ud fra et fagligt perspektiv*, Psykologi, Aalborg Universitet, Danmark.

Yde, Ulla, 2018b, *Viborgprojektet set i lyset af Psykologisk ejerskab*, Center for IT og Ledelse, CIM, Aalborg Universitet, Aalborg, Danmark.

Yde, Ulla, 2019, *Praktikforløb på Center for IT-Ledelse*, Organisations- og dialogfilosofi i praksis, Institut for Læring og Filosofi, Aalborg Universitet, Danmark.

WEB-SIDER:

Gadamer, Hans-Georg, 2009, Universität Duisburg-Essen.

http://www.einladung-zur-literaturwissenschaft.de/indexc877.html?option=com_content&view=article&id=94%3A3-2-gadamer&catid=38%3Akapitel-3&Itemid=55

(Downloaded on 27. April 2019)

Fra jord til bord – Forskning der gør en forskel: http://food.au.dk/fileadmin/DJF/Food/OmInstituttet/64349_institut_for_foedevarer_folder_ver2.pdf (Downloaded on 8. March 2019)

OECD, 2004, Towards High-Performing Health Systems: The OECD Health Project <http://www.oecd.org/health/32026026.pdf> (Downloaded on 6. March 2019)

OECD, 2013, Coherence for development, Capturing Digital Dividends and Closing Digital Divides: <http://www.oecd.org/governance/pcsd/Capturing%20Digital%20Divides.pdf> (Downloaded on 8. March 2019).

OECD, 2016, Health Policy Studies: Health Workforce Policies in OECD Countries – Right Jobs, Right Skills, Right Places, 2016: https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-workforce-policies-in-oecd-countries_9789264239517-en#page1 (Downloaded on 1. March 2019)

OECD, 2017, *Health at a Glance 2017: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris.
http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2017-en (Downloaded on 1. March 2019)

Wikipedia (Althochdeutsch) https://de.wikipedia.org/wiki/Althochdeutsche_Sprache
. (Als **althochdeutsche Sprache** oder **Althochdeutsch** (Abk. *Ahd.*) bezeichnet man die älteste schriftlich überlieferte Sprachform des Deutschen, die etwa zwischen 750 und 1050 verwendet wurde) (Wikipedia, Althochdeutsch).